

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра історії філософії

ПРОСПЕКТ-ПРОГРАМА

з курсу “ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ”
для спеціальності “філософія”

Львів

Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка

2001

Рекомендовано до друку

кафедрою історії філософії

Протокол № 6 від 19.12.2000

Уклав Андрій Пашук

Відповідальний за випуск Ігор Захара

Редактор Т.А. Веремчук

ПРОСПЕКТ-ПРОГРАМА

ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

для студентів філософського факультету

Підписано до друку...2001 Формат 60x84 / 16

Папір друк. №3. Умовн. Друк. арк. 4,0.

Зам.....

79000 Львів, вул. Дорошенка, 41

Вступ

Філософія середніх віків має деякі структурні та змістові особливості. Своєрідність цієї філософії полягає в тому, що її часові межі не збігаються з історичними часовими рамками середніх віків, початок яких історики датують кінцем IV – початком V ст. Адже філософія середніх віків за своїм підґрунтям, змістом та характером є релігійною (християнською, іудейською, мусульманською), а не світською. Якщо навіть є у ній світський елемент, то він цілковито підпорядкований релігійній доміні. Отож особливість середньовічної історії полягає в тому, що її початок та коріння пов'язані з земною місією Ісуса Христа і Його вченням – це припадає на початок I ст.н.е. в умовах

існування Римської імперії. А втім патристика триває до початку IX ст., тобто вона до V ст. перебуває в рамках Римської імперії, а з V ст. до початку IX ст. – у середньовіччі, – тут явна неперервність патристики як християнсько-релігійної філософії, незважаючи на різні соціально-економічні та політичні системи.

Важливим є також питання про місце філософії епохи Ренесансу (Відродження). Відомі спроби взагалі зобразити епоху Ренесансу як якийсь проміжний, виокремлений, самостійний період в історії народів Європи. Зокрема, в радянській історіографії наголошувалося на ідеї, згідно з якою епоха Відродження трактувалася як період зародження та формування буржуазних відносин. Водночас була й така думка, що буржуазні відносини зародилися в надрах феодалізму, а це означає, що Відродження слід віднести до феодального періоду історії як його духовне завершення. Оминаючи цю неясність, є підстави трактувати епоху Відродження як останній період середніх віків, який тісно пов'язаний з попередніми періодами середньовіччя, їх продовжує та завершує новими досягненнями в усіх сферах життя і з якого справді історично, економічно, духовно й політично постає епоха Нового часу.

Отже, християнська філософія виникає, формується і розвивається в умовах рабовласницької Римської імперії та в умовах феодалізму в європейських країнах, проходячи різні, але послідовні періоди та форми свого розвитку від I ст. до XVI.

У проспекті-програмі філософії середніх віків зроблено спробу показати історичний розвиток цікавого, оригінального та багатого на зміст прояву феномену людського духу.

ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Зародження, виникнення та основні риси феодального суспільства: суспільно-економічне, політичне та духовне життя. Християнство й античність. Релігійний характер середньовічної філософії, її духовні та філософські джерела. Філософія Філона Олександрійського (30-ті рр. до н.е. – 50-ті рр. н.е.), спроба поєднання грецької філософії з іудейською релігією. Неоплатонізм: *римський* – Аммоній Саккас (145-242), Плотін (205-270), Порфірій (232-304); *афінський* – Прокл (412-485), його роль у формуванні ранньохристиянської філософії. Заперечення та прийняття античної філософії в історії християнської філософії.

А. РАННІЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ХРИСТІЯНСТВА

I. Земна місія Ісуса Христа

Пророки про появу Спасителя (Машіаг). Біблія – основне духовне джерело християнства і християнської філософії. Монотеїзм і теоцентризм. Нагірна Проповідь Ісуса Христа та головні її ідеї. Основоположні засади християнства: “Люби ближнього свого як себе самого” (ближнім є не тільки іудей, а кожний виходець з іншого племені і народу), “Не роби нікому того, чого б ти не хотів, щоб тобі робили”, “Смирненість та спокута”, “Терпіння та каяття”, “Усі брати і сестри во Христі” (незалежно від етнічного походження), “Всяка влада від Бога”, “Кесарові – кесарове, Богові – Боже”. Принципи рівності свободи та братерства. Ісус про царство Боже і його суть. Ісус про земне та небесне існування людини. Ісус Христос і Старий Заповіт. Ісус про виконання Заповідей Божих. Ісус Христос – засновник нової релігії, християнства.

II. Апостольський період християнства

Апостоли – місіонери християнства. Сходження Духа Святого на апостолів, проповідь і утвердження Божих істин. Діяльність апостола Павла, його шлях до християнства. Богонатхненні послання ап. Павла та їхнє значення у розвитку та утвердженні основоположних засад християнства. Ап. Павло про земну (людську) і Божу мудрість: проблема глупоти і мудрості. Віра і любов до Бога – шлях до Божої мудрості. Постановка питання про раціональне та ірраціональне, про розум та віру. Основоположність євангельських та апостольських ідей для догматики та філософського вчення християнства. Визначна роль апологетів у духовній діяльності християнських громад, в організації та утвердженні християнської церкви. Виконання апостолами настанови Ісуса Христа: “Ідіть по цілому світові, та всьому створінню Євангелію проповідуйте!” (Мар., 16; 15). Жертовна діяльність апостолів.

III. Єпископський період християнства

Єпископи – спадкоємці апостолів та продовжувачі їхньої діяльності. Своєрідність єпископської діяльності та її відмінність від апостольської. Сходження Святого Духа і дар непомильності – визначальна основа діяльності *кожного* апостола і *всіх* разом взятих, у єпископський період Святий Дух і непомильність – основоположні засади діяльності *всієї* християнської церкви й *усього* зібрання єпископів, а не окремого єпископа. Завершеність викладу істин Божих у Євангеліях, Посланнях апостолів: місія єпископів – це поширення, проповідь і пояснення завершеного Святого Письма. Тривалість єпископського періоду християнства і християнської церкви.

IV. Парахристиянські філософські вчення

Гностицизм

Розвиток християнства у II – III ст. н.е. і гностицизм. Гностицизм – поєднання ідей Сходу і Заходу, релігійних елементів перських, вавилонських, єгипетських, скіфських, єврейських учень, а також філософських учень стоїка Посидонія, Платона, неопіфагорійців. Учення Ісуса Христа і приєднання до нього гностиків. Дуалістичне пояснення світу (джерело – перський зороастризм), абсолютизація дуалізму духу і матерії. Універсальність, космічність боротьби зла і добра, тьми і світла. Матерія – носій тьми, зла; дух – світла, добра. Гностики про космічні сили, еони та їхні системи. Добро, зло й еони. Гностики про бога-творця і бога-спасителя.

Проблема гріха. Гріховність – не вина людини, індивідуальна душа – поле битви добра і зла. Спасіння від зла і Христос. Христос – один з еонів, спаситель від злого світу, створеного занепалим еоном. Спасіння – звільнення від матерії, входження у світ чистого духу: Христос – чистий дух.

Проблема знання і віри, алегоричне тлумачення Святого Письма. Містика гностиків. Раціональне та ірраціональне. Ірраціональне пізнання Бога.

а) Валентин. Діяльність Валентина в християнській громаді в Римі в II ст. Вчення Валентина про “єдине” (“одиниця”): позачасова і позапросторова, непостала і незнищима сутність, “отець”, “глибина”, “несказанне”, “досконалий еон”. Відповідник “єдиному” “жіноче” начало – “мовчання” або “думка”. “Єдине” (“отець”, чоловіче начало) і “мовчання” (жіноче начало) – “розум” та “істина”. “Отець”, “мовчання”, “розум” та “істина” – чотири “коріння усіх речей”. Подальші дії : “розум” та “істина” – “логос” і “життя”, “людина” і “церква”, “Христос” і “Святий дух” та ін. Неоплатонівський принцип еманациї – основа буття тридцяти еонів.

Питання про людський рід. Поділ людей на категорії: тілесних, душевних і духовних. Характеристика цих категорій.

б) Василід. Місце діяльності Василюда – Олександрія в II ст. Учення Василюда про невимовного і безіменного Бога як основу всього суцього. Неоплатонівська еманация як принцип творення вищих сил і “першого неба”: Бог – розум – логос – думка – мудрість і сила – справедливість і мир. Принцип еманациї і творення таких небес: другого, третього аж до 365 “неба”. Суть імені “Абракасас”. Місце “365 –го неба”.

Перекази Іренея та Іполита про Василюда.

Критичне сприйняття гностицизму.

Маніхейство

Гностицизм і маніхейство. Мані (лат. – Маніхеус) (216-бл.270) – засновник маніхейства. Маніхейство і вчення Зороастра, Будди та Христа. Абсолютизація зороастрійського дуалізму двох основоположних, вічних і протилежних принципів: добра і зла, світла і темноти (матерії) та їхні взаємовідносини. Виклад дуалізму у системі “трьох часів” як розгорання боротьби між началами “добра” і “зла” і перемоги “добра”, “світла” над “злом”, “темнотою”. Загибель зла у всесвітній пожежі.

Проблема людини в маніхействі. Людина – творіння темноти (матерії) і ув’язнення душі, світла. Елементи божественності в людині. Дуалістична природа душі: світло і темнота, боротьба світла і темноти, неминуча перемога світла. Ісус Христос, син доброго отця, безтілесний рятівник людей за допомогою знання (“гносіса”).

Маніхейство про боротьбу людини із злом за своє спасіння. Аскетизм – засіб самозахисту і боротьби із злом. Чужість маніхейства християнству. Заперечення маніхейцями Старого Заповіту. Несумісність маніхейства з положеннями християнства. Заперечення маніхейства християнською церквою.

Б. ПАТРИСТИКА

I. Апологетика

Загальні проблеми апологетики, її роль і значення в захисті та поширенні християнства. Боротьба проти язичництва та язичницької філософії.

Основна проблема – Бог і душа. Єдиність Бога через монотеїзм, ставлення Бога до світу, пізнання Бога. Питання про безсмертність та вічність душі, про божественну природу душі, про тілесність душі. Питання про належність тіла до природи людини на рівні з душею.

Апологети про метафізику як філософську концепцію християнства.

Юстин Мартир (106-166) – мученик з Палестини. Критичне сприйняття стоїцизму, перипатетики, піфагорійства. Захоплення Платоном. Юстин - платонік. Захист християнства від кініків, гностиків і стоїків. Пошуки налагодження зв'язку між грецькою філософією (Платон) і християнським світоглядом.

Юстин про створення світу: “Словом Божим весь світ створений з речовини”. Вплив Платона на погляди Юстина щодо створення світу: потойбічний світ вічних ідей як зразок, вічна матерія, творення Деміюром речей.

Спасіння душі як вища мета людини. Покора. Тілесне воскресіння. Питання долі. Заперечення предестинації як передвизначення (призначення) до добра або до зла. Вільний вибір – основа відповідальності і заслуженої винагороди або покарання. Допускання алегоричного тлумачення Святого Письма як можливість зближення християнського та філософського світоглядів.

Татіян (приблизно 125-175) – родом з Ассирії. Вороже ставлення до античної культури. Твір “Промова проти еллінів”. Непримиренність християнства і античної філософії. Саркастичне заперечення грецьких філософів, античної науки і культури.

Найвищий авторитет – “варварська філософія”, тобто християнське вчення, “варварські книги”, тобто Святе Письмо.

Татіян про творення світу і матерії Богом “з нічого”. Посилання на Євангеліє ап. Івана: Слово – початок світу. Свобода волі й гріхопадіння.

Трактування Бога в дусі євангельської та апологетичної теології. Погляди на душу.

Інші апологети: Афінагор, Фелікс Міндоцій, Теофіл Антіохійський, Ірней Антіохійський, Іпполіт.

Квінт Септимій Флоренс Тертуліан (160-230) з Карфагена. Юрист, філософ. Прийняття християнства (приблизно 195 року), апологет. Приєднання до монтаністів.

Твори: “Апологія”, “Про ідолопоклонство”, “Про воскресіння тіла”, “Проти Маркіона”, “Проти Гермогена або проти вічності матерії” та ін.

Учення Тертуліана про співвідношення філософії та релігії, розуму та віри. Протиставлення моралі чуттєвості, Одкровення – людському розумові, релігії – філософії, християнства – язичництву.

Теза Тертуліана: “Credo quia absurdum est” (“Вірю тому, що абсурдне”). Віра і знання. Проблема абсурду, знання, істини. Мудрість людини – дар Божий.

Учення про Бога, його природу і сутність.

Теза Тертуліана: “Creatio ex nihilo” (“Творення із нічого”). Заперечення вічності матерії. Критика Платона і неоплатоніків, Гермогена (за визнання вічності матерії). Визнання вічності матерії – приниження та заперечення Бога.

“Теологічний матеріалізм” Тертуліана. Тілесність душі. Тілесність Бога: Бог – дух, дух – тіло sui generis. “Матеріалістична” психологія, сенсуалістична гносеологія.

Неприйняття церквою окремих положень та ідей Тертуліана.

II. Утвердження патристики

Олександрійська богословська школа

Олександрія – великий культурний і науковий центр. Економічний, політичний і духовний розвиток Олександрії. Процвітання елліністичної культури, зокрема філософії.

Пантем – перший наставник Олександрійської школи. Стоїстичні позиції Пантема до прийняття ним християнства. Прихильність до античної філософії, впровадження її ідей в програму навчання в школі.

Тім Флавій Климент (бл. 150-215) – наставник Олександрійської школи (190), великий прихильник еллінізму та неоплатонізму. Викладання філософії в школі.

Твори: “Напучування греків”, “Педагог”, “Кольорові килими”. Вивчення Біблії – шлях до християнства.

Теорія поєднання віри і знання: узгодженість істини християнства із вченнями язичницької філософії. Климент про алегоричне тлумачення Святого Письма та узгодження його з істинами філософії. Підпорядкування філософії Одкровенню: філософія як пропедевтика до християнства. Гносис – не знання філософії, а – стан душі, вищий ступінь віри, блаженство за життя (радісний і мирний настрій душі), а по смерті – вічний спокій в Богові. Климент – істинний гностик (заперечення попереднього гностицизму).

Положення Климента про вищість Бога від Логоса і думки як продовження та розвиток позиції Філона Олександрійського. Теза Климента: “Логос – син Божий – є премудрість, істина, ідея, думка Божа. Через Логос Бог сотворив світ і управляє ним”.

Захист філософії від упереджень християн: “філософія – справа Божого промислу”. Климент про позитивний вплив філософії. Філософія – творіння Христа ще до його земної появи. Філософія – попередниця християнства.

Оріген (бл. 185-254) – християнин, учень Климента, а також неоплатоніка Саккаса. Наставник Олександрійської богословської школи (217 р.). Твори: “Про засади”, “Проти Цельса”.

Оріген – організатор навчального процесу і всієї діяльності школи. Впровадження у план навчання логіки (діалектики), фізики, астрономії, геометрії, посилення викладання філософії.

Питання Логосу у вченні Орігена. Проблема Бога - людини. Бог – абстрактний, далекий і найвищий понад усе суще. Бог – один, незмінний, нескінченний, нематеріальний. Христос – Логос-Син – перший щабель у переході від Бога до світу: Бог – Христос-Логос-Син – світ. Христос-Логос-Син – безпосередній творець світу. Виникнення світу з Бога: “Creatio ex nihilo”. Споконвічність створення світу і вічність Бога як вічного діяння. Наш світ не перший і не останній, творення – це вічна діяльність Бога. Градуалізм Орігена. Неоплатонізм Орігена, принцип еманациї. Погляди Орігена на Бога і Сина: Син нижче положений від Бога-Отця, Син не рівносущий Богові-Отцю.

Вплив Орігена на християнський світ. Засудження церквою вчення Орігена. Оголошення Орігена еретиком.

Афанасій Великий – наставник Олександрійської богословської школи (319). Ліквідація філософського спрямування школи. Переміщення боротьби на вселенські та помісні собори.

2. Легалізація християнства в Римській імперії

Становище християнства і християнської церкви в кінці III - на початку IV ст. у Римській імперії. Неефективність язичництва і культу імператора. Християнство і нові духовні цінності. Переваги християнства над язичництвом. “Едикт про віротерпимість” (324) імператора Константина, зрівняння у правах християн і язичників.

Загострення питання про поєднання божественної і людської природи в сутності Христа. Проблема христології: адаптаційний, модальний і докетичний погляди на природу Христа. Головний догмат – єдиносущність Отця і Сина. Посилення боротьби між Арієм (аріанство) і Афанасієм (афанасіанство).

Арій (256-336) пресвітер в Олександрії, послідовник Орігена.

Теза Арія: Бог-Син – творіння Бога-Отця; існування Сина не споконвічне, а часове: існування не до земної появи (вічність), а і земним народженням (часовість); Бог-Отець – вищий від Бога-Сина; Бог-Син - підпорядкований Богові-Отцеві.

Теза Арія: сутність Бога-Отця інша, ніж сутність Бога-Сина; Бог-Отець і Бог-Син не рівні, не єдині за своєю сутністю, не рівносутні, не єдиносутні; Син – образ Отця; Бог-Син лише подоба Бога-Отця; Бог-Син лише подібносутній з Богом-Отцем.

Теза Арія: не сутність Бога-Отця, а вищий ступінь моральної якості(досконалості) властива Богові-Сину (Христові).

Теза Арія: Дух Святий не вічний, а створений, створений не Богом-Отцем, а Богом-Сином (Христом).

Теологічна схема Арія і неоплатонізм. Неоплатоністська тріадичність і принцип еманациї.

Афанасій (245-373) єпископ, наставник Олександрійської богословської школи.

Теза Афанасія: споконвічність існування Бога-Отця і Бога-Сина. Не створеність Сина, а його вічність нарівні з Отцем.

Теза Афанасія: сутність Бога-Сина тотожна сутності Бога-Отця; Бог-Син не подібносутній, а єдиносутній з Богом-Отцем.

Теза Афанасія: Дух Святий – єдиносутна іпостась з Богом-Отцем.

Боротьба між Арієм і Афанасієм, аріанцями і афанасіанцями. Питання єдності християнства і християнської церкви. Потреба вироблення єдиної догматики християнської церкви.

Нікейський собор 325 р. і утвердження єдності християнства та християнської церкви. Боротьба Арія та Афанасія. Перемога Афанасія. Перемогла теза: Бог-Отець і Бог-Син - єдиносутні. Прийняття Нікейського Символу Віри, або Нікейське кредо.

Продовження боротьби між аріанами та афанаціанцями. Опозиція язичницького світу проти християнства. Протиставлення християнству грецької філософії. Полеміка риторів Гімерія (315-386) з християнами, роль риторів Лібанія (315-393) в актуалізації античної релігії, зусилля риторів та філософа Фемістія (331-363) у протиставленні грецької філософії християнському світогляду.

Заборона імператора Юліана (331-363) християнства і спроба відновлення язичництва. Твір Юліана “До царя Сонця” – гімн на честь Сонця, а його твір “Проти християн” – критика християнства та спроба оновлення язичницької релігії. Антихристиянський виступ Юліана – остання спроба повернення монополії античної культури і язичництва.

Скасування усіх антихристиянських постанов Юліана за імператора Йовіана. Розвиток християнства за імператора Феодосія: імператорський едикт про прийняття християнства всім населенням імперії.

Вселенський Константинопольський собор 381 р. – важлива подія в житті християнської церкви. Підтвердження і доповнення Нікейського Символу Віри, увіковічнення єдиносутності Бога-Отця і Бога-Сина, сформулювання Святої Трійці у нікейському розумінні як сутнісної єдності Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого. Підтвердження усіх інших тез Символу Віри. Завершення формування християнського монотеїзму. Елліністична теорія платонівського типу – філософська основа христологічного процесу, зокрема осягнень Константинопольського собору 381 р.

Проблема в христології – божественної і людської сутності в Христі: Христос – і Бог, і людина.

3. Кападокійські отці церкви

Установлення офіційної догматики і прийняття Символу Віри – теоретичне підґрунтя систематизації християнства. Потреба тлумачення, пояснення і захисту християнської науки. Кападокійські отці церкви – головні систематики.

Григорій Нісський (325-394) – єпископ Нісський з Кесарії в Кападокії. Ритор, філософ, богослов, послідовник Климента й Орігена, Платона і неоплатоніків. Роль Григорія Нісського у формулюванні християнської догматики у платонівських поняттях.

Учення Григорія Нісського про Бога і Слово: Слово – Боже Слово. Вічний Бог, вічне Слово. Слово – життя, “світ є справою слова”. Вплив неоплатонізму, вчення про Бога і Логос.

Співвідношення віри і розуму, Святого Письма і науки. Григорій (слідом за Орігеном) про узгодженість віри і вільного знання. Доказовість істин віри. Позиція раціоналізму: дія розуму в рамках догм.

Григорій Нісський про містичне пізнання: душа – “образ і подоба Божа”; в душі можливе споглядання безпосередньо Бога і вічних Божих істин.

Визнання вчення Платона про потойбічний світ вічних загальних ідей (універсалій) і використання його для інтерпретації догм, зокрема догми про Святу Трійцю. Оригінальність і своєрідність пояснення Святої Трійці через Бога як загальне поняття і конкретні особи (іпостасі) як Його сутнісне вираження.

Концепція створення людини, її основа у вченні Платона. Первісне існування як виду (ідеї) в розумі Бога; конкретні люди – множинне втілення виду.

Сприйняття платонівської психології; заперечення вчення Арістотеля про душу.

Неоплатонівська есхатологія у вченні Григорія Нісського. Принцип еманації і спасіння душ як їхнього повернення до Бога. Есхатологія Григорія Нісського і апокатастаза Орігена та інших олександрійських філософів.

Космологічні проблеми та іматеріалізм. Своєрідність поглядів Григорія Нісського на творення світу: нематеріальний Бог творить нематеріальний світ, світ – тільки ідеальний.

Полеміка з аріанами з приводу Святої Трійці.

Григорій Назіанський Богослов (330-390), Константинопольський патріарх. Намагання погодити аріанство з анафасіанством. Незадоволення отців церкви і імператора, усунення Григорія з патріаршого престолу.

Діяльність Григорія Назіанського на батьківщині: писання філософсько-релігійних, художньо-прозових та поетичних творів. Його проповіді “П’ять слів про богослів’я” протиаріанські, на захист нікейських установлень. Творча спадщина: листи (243), поеми та вірші (507), автобіографічні поеми “Про моє життя”, “Про мою долю”, “Про страждання моєї душі”.

Василій Великий Кесарійський (330-379), брат Григорія Нісського, єпископ Кесарійський (з 370). Твір “Дев’ять бесід про шестиденник” – про шість днів Божого творіння.

Підтримка чернецтва, заперечення збагачення і обмирщення церкви, брєнність земного життя. Перешкоди на шляху пізнання істини. Християнське відречення від світу, від земних розкошів та принад – шлях до пізнання істини. Діяльність Ієуса Христа і його учнів – зразок для наслідування. Проповідь аскетизму як ідеалу справжнього християнина.

Історична роль та заслуги Каппадокійських отців церкви у створенні догматики християнської церкви, в утвердженні християнства.

Іван Златоуст (347-407), ритор і філософ, Константинопольський патріарх (з 398-404).

Основна ідея вчення Івана Златоуста – встановлення монополії християнської церкви в усіх сферах приватного та суспільного життя. Моральна монополія християнської церкви – головний засіб оздоровлення суспільства та імперії.

Проповідь християнських обов’язків у відносинах між людьми і Богом, паном і рабом, багатим і бідним, жінкою і чоловіком, батьками і дітьми. Аскетизм – вища міра життя, а піст – “їжа душі”.

Реформаторські зусилля Івана Златоуста. Незадоволення знаті, імператора Аркадія та імператриці Євдокії. Усунення Івана Златоуста з патріаршого престолу.

III. Систематизація філософських основ патристики

Стан економічного, суспільно-політичного і духовного життя в Римській імперії в кінці IV – на початку V століття. Розпад Римської імперії на Західну Римську та Східну Римську імперії, їхні історичні особливості.

1. Патристика в Західній Римській імперії в період її занепаду

Аврелій Августин (354-430) – єпископ, ритор і філософ, основоположник і засновник християнського філософського вчення – августинізму. Життєвий і творчий шлях Августина. Основні твори: “Проти академіків”, “Сповідь”, “Про Трійцю”, “Про державу Божу”, “Про земну державу” та ін. Неоплатонізм – джерело філософського вчення Августина.

Теоцентризм Августина. Бог – незалежне буття, все інше – залежне; Бог – не створений, все інше – створене. Бог – абсолютний творець усього суцього. Свобода волі Бога. Творіння світу за свободою волі, а не за необхідністю: Бог вільний у своїх діях. Неперервне творіння: “Слово Боже” – думки Бога, споконвічне Його мовлення.

Августин про час як минуле, теперішнє і майбутнє. Реальність теперішнього часу. Поєднання у Богові теперішнього з минулим та майбутнім часом. Вічність і час: протилежність вічності Бога і реальної часової мінливості матеріального та людського світу. Бог – вічність, матеріальний світ – часовий.

Учення про душу. Сутність людини не в тілесності, а в душі. Існування душі не в просторі, а в часі, точніше, у вічності, подарованій Богом. Притаманність душі розуму, пам’яті і свободи волі. Заперечення передіснування і переселення душ. Першість душі перед тілом, душа – сутність людини. Безсмертя душі та її близькість Богові.

Августин про волю як основоположний чинник духовного життя. Вищість активної волі над пасивним розумом. Сутність людського духу у свободі волі. Підпорядкованість розуму волі.

Августин про свободу волі та ірраціоналізм. Відхід від інтелектуалізму та раціоналізму до ірраціоналізму й волюнтаризму. Ірраціоналізм і віра. Акт віри – вищий акт волі. Переростання волюнтаризму в ірраціоналізм і фідейзм.

Питання добра і зла. Оцінка добра і зла. Джерело добра – Бог, зла – людина з її свободою волі. Абсолютність добра, відносність зла. Зло як брак добра, незавершеність добра, недостача добра, відсутність добра, відвернення від вищих цілей, гординя, пожадливість тощо.

Августин про співвідносини Бога і людини. Про предестинацію, гріх, спасіння. Дискусія між Августином і Пелагієм. Католицька церква про позицію Августина і Пелагія: спасіння людини через благодать Бога (предестинацію) і християнську церкву.

Августин про щастя. Щастя як мета і сенс людського життя. Пізнання Бога і власної душі – необхідна умова досягнення щастя.

Гносеологія Августина. Бог – об'єкт пізнання. Бог – причина пізнання, осяяння людського духу в пошуках істини. Бог – абсолютна істина, найвище благо і причина всякого блага. Критика Августином скептиків і обстоювання можливості пізнання. Подолання скептицизму запереченням ідеї про досягнення істини за допомогою чуттєвого пізнання: позиція скептиків заснована на сумніві щодо позитивної ролі чуттєвості.

Підтримування чуттєвого пізнання – пожива для скептицизму, заперечення ролі чуттєвості і на цій основі – скептицизму. Пояснення сумніву (скепсису) як мислення про сумнів, як свідомість сумніву, а отже, як про істину.

Мислення – функція душі, видобування з душі змісту, незалежного від навколишнього світу. Вплив теорії пізнання Платона. Августин про акт безпосередньої інтуїції, контемпляції, осяяння, екстазу, містики. Суть теорії пізнання Августина – апріорність, пізнання своєї душі, містика. Вічні і незмінні ідеї – істинні, їх творець – Бог. Пізнання Божественних ідей.

Соціально-політична доктрина Августина. Ідея нерівності як вічний і незмінний принцип суспільного життя. Ієрархічна структура суспільного організму як відображення небесної ієрархії. Августин про єдність людської і Божественної історії, її зміст – буття двох царств: Божого і земного. Особливе місце церкви в історії людства як представника царства Божого на землі. Теократичне розуміння суспільства. Августин – перший філософ історії.

Августин – засновник нової християнської філософії. Вплив Августина на подальший розвиток філософії.

Падіння Риму в 410 р. Напад гунів. Утворення варварських королівств-держав на території імперії. Фактичний розпад Західної Римської імперії. Християнська церква, її роль у духовному розвитку. Занепад духовної культури. Визначальна роль августинізму в розвитку західної філософії. Незначний філософський розвиток.

Амбросій Феодосій Макробій (кінець IV – початок V ст.). Громадсько-державний діяч. Неоплатонік. Твори: “Сатурналії”, “Коментарі на “Сон Сціпіона” (автор твору “Сон Сціпіона” – Ціцерон). Ідеалізація вчення Плотіна. Виклад еманційного принципу: благо (єдине) – розум (нус) – душа – світ. Рушійна сила світу – душа. Захист поглядів Платона.

Марціан Капелла (V ст.) – сучасник Макробія. Головний твір – “Про шлюб Філології і Меркурія”. Капелла про роль “вільних наук”, педагогічні та навчальні установи, використання античної педагогічної спадщини. Трактатування понять та

категорій. Десять категорій Арістотеля і п'ять категорій Порфірія, про силогізми. Вплив Капелли на розвиток освіти на Заході.

Кассіодор (бл. 490 – 538) – державний діяч та історик. Твір – “Історія готів”. Перекладач античних рукописів, автор енциклопедії про справи Божі і людські.

Боецій (бл. 480 – 524) – латинський теолог і філософ. Перекладач творів Арістотеля з логіки, Платона, стоїків, неоплатоніків на латинську мову. Твори: “Коментарі до Порфірія”, “Вступ до категорій Арістотеля”, “Про музику”, “Про Святу Трійцю”, “Про католицьку віру”. Найголовніший твір – “Про втіху філософії”.

Роздуми Боеція про роль філософії у житті людини. Суть істинного щастя. Філософія і людська душа. Проблема зла і добра. Бог і створення світу. Бог – творець добра, творець зла – людина. Божий промисел, доля людини і свобода волі людини.

Життєвий шлях Боеція.

2. Патристика у Східній Римській імперії – Візантії

Діяльність імператора Юстиніана, гоніння на язичницьку філософію. Закриття шкіл. Афіни і Олександрія – центри філософської думки. Розвиток неоплатонізму.

Єресі у східній церкві.

Несторій (V ст.) – константинопольський патріарх. Проблема співвідношення Бога-Отця і Бога-Сина: Бог-син єдиносутній з Богом-Отцем; від народження Ісуса людина; Ісус – месія (Христос) через сходження Духа Святого. Марія не богородиця, а людинородиця. Звинувачення несторіанства в єресі, заборона несторіанства у 431 р.

Євтихій – константинопольський архімандрит, засновник монофізитства (monos – один; єдиний, fisis – природа). Природа Христа єдина, одна – божественна, його людська природа – видимість. Засудження монофізитства (451).

Монофелітство (monos – один, felema – воля) – визнання двох природ Ісуса – божественної і людської, але єдиної волі. Засудження монофелітства (681).

Іконоборство – відкидання ікон, усієї речової атрибутики та символіки християнської церкви. Оголошення іконошанування єрессю (754), засудження чернецтва, закриття монастирів. Засудження іконоборства (783 р., повторно – 842 р.).

Утвердження грецької християнської теології та її істотний вплив на християнську філософію. Джерело візантійської філософії в духовному спадку попередніх філософів, отців церкви.

Йоан Філопон (кін. V – поч. VI ст.) – неоплатонік, перший візантійський філософ. Твір – “Проти Прокла з питання про вічність світу”. Боротьба Філопона проти Прокла і неоплатоніків під час гонінь імператора Юстиніана. Спроба Філопона критикувати Платона. Христологічна позиція Філопона – монофізитство.

Діонісій Ареопагіт (Псевдо-Діонісій). Твори: “Ареопагітики”, “Про імена Божі”, “Про небесну ієрархію”, “Про церковну ієрархію”, “Про містичну теологію”, а також десять послань-листів до різних осіб. Проблема авторства творів “Ареопагітики” – синтез християнства і неоплатонізму.

Метод пізнання Бога: позитивна теологія – *катафатична*, основана на аналогії і об’явах, на сходженні від загального до конкретного, та негативна теологія – *апофатична*, основана на неоплатонізмі і на неприпустимості приписування абсолютно непізнаванному й таємничому Богові незчисленних людських властивостей. Можливе єдине твердження: “Бог є”. Бог як початок, середина і кінець усього суцього.

Діонісій Ареопагіт про *благо* – як важливий принцип теології. Бог, благо, дух, душа. Всеосяжність блага – живу і неживу природу, Космос. Благо як краса, прекрасне, любов. Благо і добро, благо як заперечення зла. Благо дійсно суще.

Бог і його імена: великість і малість, тотожність і відмінність (інакшість), подібність і несхожість, рух і спокій. Непізнаваність сутності Бога. Об’яви Бога і окресленість іменами божими.

Діонісій про розум і мудрість Бога як абсолюту, самодостатню трансцендентність. Неприйнятність антропоморфної постановки питання про пізнання Богом світу і про самопізнання Бога: Бог – Абсолют і Творець світу.

Діонісій про пізнання Бога за його об’явами. Роль чуттєвості і розуму в пізнанні Бога. Пізнання Бога через контемляцію, містичне осяяння. Спроба узгодження раціонального та ірраціонального, знання і віри.

Місце і роль неоплатонізму у вченні Діонісія Ареопагіта.

Вплив “Ареопагітик” на розвиток середньовічної філософії на Сході і Заході.

Максим Сповідник (Maximus Confessor, 580 – 662) – послідовник Ареопагіта, інтерпретатор “Ареопагітик”.

Поступовий занепад Візантії, наступ арабів, складність умов духовно-релігійного життя і розвитку філософії.

Небезпека для “Ареопагітик” з боку імператорів-монофелітів. Монофізитство Максима Сповідника. Боротьба Максима Сповідника проти монофелітів. Знищення Максима Сповідника.

Основа філософських поглядів Максима Сповідника – логіка Арістотеля та ідеї “Ареопагітик”. Філософія історії Сповідника, виділення двох періодів: підготовка очоловічення Бога (до народження Христа) і підготовка обоження людини (поєднання людини з Богом-Творцем).

Прокопій Кессарійський (кін. V – поч. VI ст.) – видатний візантійський історик, державний діяч, дипломат. Тісний зв'язок світогляду Прокопія Кессарійського із вченням Ісуса Христа.

Державнополітичні погляди Прокопія. Прокопій – противник соціальних переворотів, захисник законної монархічної влади. Ідеальна держава: сильна влада, дотримання законів і покірність владі. Зразок ідеальної держави – далеке героїчне минуле Риму.

Філософсько-етичні погляди Прокопія, вплив античної філософії, античного скептицизму і еkleктизму. Ідея непізнаваності світу і природи речей.

Погляди на змінність і нетривкість усього земного. Випадковість і тимчасовість щастя. Розуміння долі. Поєднання його з вірою в божественний промисел. Залежність усього суцього від волі Бога. Доля під дією промислу божого: визначальний чинник людського існування. Прокопій про предестинацію: поєднання античної ідеї долі, фатуму з християнською вірою в божественне призначення.

Заперечення релігійного фанатизму, поміркованість і раціоналізація віри.

Йоан Дамаскін (приблизно 675 – 750) – теолог і поет. Сирійське походження – Йоан Мансур з Дамаску. Життєвий шлях Йоана Дамаскіна. Шанувальник ікон. Недостатність фрагментарних платонівських спекуляцій, звернення до аристотелівської логічної систематизації церковного віровчення. Твір “Джерело знання” – компендіум філософського і теологічного знання.

Учення про Бога: Бог сама в собі сутність, непізнаванна і недоступна для обмеженого в просторі і часі людського знання. Бог – єдиний, вищий від усього суцього і самого буття.

Доказування існування Бога: логічне зіставлення феноменів створеного і нествореного. Створене – минуще і підвладне змінам, нестворене – вічне. Незмінність Бога. Дамаскін про суще, субстанцію, екциденції. Творець створеного – Бог.

Дамаскін про великий світ і малий світ – людину. Створення людини – тіла і душі. Душа – сутність людини, душа і розумова діяльність людини.

Дамаскін про природу, завдання і мету філософії. Визначення філософії: шість визначень філософії як цілісне охоплення філософії – Божої мудрості. Структура філософського знання: умоглядна і практична філософія. Умоглядна – богослов'я, фісіологія і математика. Практична – етика, домоведення, політика.

Вплив Йоана Дамаскіна на розвиток філософії Сходу і Заходу.

В. ФІЛОСОФІЯ В АРАБСЬКОМУ СВІТІ

Арабський халіфат. Розвиток виробництва, торгівлі і мореплавства. Виникнення ісламу. Розвиток науки і культури. Багдад – великий науковий центр в арабському халіфаті у IX ст. Великий науковий центр у X ст. в Кордові. Предмет уваги арабських учених, досвідне знання та природничо-наукові дослідження. Розвиток географії, математики, астрономії, фізики, медицини, хімії, винаходи та ін. Успіхи в гуманітарних науках, у філології, історичній науці тощо.

Розвиток філософії. Місце грецької науки і філософії в культурі арабського світу. Вивчення філософії Платона й Арістотеля. Переклади арабською мовою творів Платона й Арістотеля. Вплив неоплатонізму. Арістотелівсько-платонівські і неоплатонівські вчення в арабській філософії. Містичний напрям.

I. Іслам і ранні філософські вчення

“Калам” – перша форма арабської філософії. Завдання обґрунтування релігійних догматів Корану. Калам – релігійна філософія.

Мутакаліми – прихильники каламу. Заперечення античної філософії. Обстоювання релігійних догм Корану.

Концепція світу мутакалімів. Заперечення вчення Арістотеля про форму і матерію, визнання складовими елементами світу атомів, нічим між собою не зв’язаних. Брак природного зв’язку атомів компенсує Божий зв’язок. Характеристика атомів: природна однорідність, випадкові властивості акциденції та їхня минуцність. Мутакаліми про пасивність речей світу, джерело руху – Бог. Брак постійних зв’язків між речами.

Основний постулат мутакалімів – абсолютна свобода волі Бога.

Мутазиліти – напрям відступників IX ст. від ортодоксальних мутакалімів. Відступники, розкольники на ґрунті вільного обговорення релігійних догматів ісламу.

Мутазилітське заперечення ортодоксальної концепції призначення (передвизначення, предестинація). Необмежена свобода волі людини, людина сама творець своїх вчинків, вона ж сама за них відповідальна. Свобода волі людини, необхідна справедливість Бога.

Заперечення антропоморфізму Бога; перенесення численних атрибутів людської уяви на Бога. Бог – Абсолют, сутність Бога непізнавання. “Бог є”.

Заперечення вчення Арістотеля: Бог як нерухомий першодвигун, вічність світу і непорушність його законів та ін.

Діяльність мутазилітів у трактуванні традиційних вірувань. Заперечення чудес святих. Непохитний захист своєї догматики аж до застосування сили.

Аль-Ашарі (873-935) – захисник ортодоксальної віри з використанням елементів раціоналізму.

Крайня теологічна позиція ашаритів, заперечення науки і філософії. Заперечення вічності світу та його законів. Бог – творець світу, світ у божій свободі волі. Неперервне творіння Богом речей: ніщо є і не природна поява, все – продукт постійного творіння Бога. Заперечення природного зв'язку між причиною і наслідком, природних законів, усе – безпосереднє і неперервне творіння Бога. Не причина і наслідок, а звичка.

Прийняття вчення ашаритів як панівної філософської догми ісламу.

Містики-суфіти – (суф – ряса з верблюжої вовни). Монахи-жебраки. Основні принципи: аскетизм, споглядальне самозаглиблення, відмова від активного життя, заперечення знання.

II. Арабські філософські школи

1. Багдадська філософська школа

Багдад – важливий центр арабської науки, філософії і культури X-XI ст. Звернення до грецької філософії – Платона, Арістотеля, неоплатоніків. Розвиток арабської філософії.

Аль-Кінді (XI ст.) – адепти філософії Арістотеля. Життєвий шлях філософа. Наукові праці Аль-Кінді з геометрії, астрономії, оптики, метеорології, медицини, психології, музики.

Погляди Аль-Кінді на наукове пізнання. Три ступені наукового пізнання: логіка й математика, природничі науки, метафізика. Обґрунтування метафізики (першої філософії). Пізнання істини – мета науки, математики, природознавства. Істина – це процес, осягнення істини в історії діяльності учених, цілих поколінь.

Аль-Кінді про два ступені пізнання (гносеології): чуттєвий і раціональний. Вплив учення Арістотеля.

Про відмінності між наукою і філософією.

Використання вчення Арістотеля про форму і матерію, про чисту форму – форму всіх форм (в арабській і європейській філософії – Бог), перший рушій (Бог), ентелехію, телеологію для філософського осмислення Бога як творця всього сущого.

Про предмет філософії.

Розгляд категорій Арістотеля. Аль-Кінді про п'ять категорій замість арістотелівських десяти.

Про чотири види розуму: “активний розум” (вічно діючий), “пасивний”, “набутий”, “демонстративний”.

Науково-природничі погляди Аль-Кінді. Вплив геоцентричної системи Арістотеля Птолемея. Прийняття поділу світу на “підлунний” і “надлунний”, аналіз цих сфер. Питання вічності і часу, Бог і створений світ.

Аль-Кінді про залежність людського життя від дій небесних тіл (сонце та інші планети).

Деяке скептичне ставлення до Корану; захоплення Аль-Кінді “негативною теологією”. Засудження вчення Аль-Кінді.

Аль-Фарабі (870-950) – головний аристотелік. Життєвий шлях. Дослідження з логіки, класифікації наук, теорії музики, етики і політики. Коментарі до “Метафізики” і логічних творів Арістотеля.

Намагання Аль-Фарабі примирити аристотелізм з неоплатонізмом: сприйняття від Арістотеля логіки, від неоплатонізму – онтології.

Проблема знання і його предмета. Місце уявлень, розуму і логіки в знанні. Світ як предмет знання з його будовою, властивостями, відношеннями тощо.

Питання про “можливо суще” і “необхідно суще”. “Необхідно суще” – Абсолют, Бог, Вічність. Характеристика “необхідно сущого”. “Необхідно суще” – Творець усього сущого. Ступені творіння і принципи еманации.

Про виникнення чотирьох елементів – землі, води, вогню, повітря, про відмінність небесної субстанції і субстанції матеріальних тіл, про відмінність структур небесної субстанції і матеріальної субстанції.

Про рух: небесний і минулий (земний, матеріальний). Вічний рух і часовий рух. Зв’язок простору з рухом. Простір – “поверхня тіла, що охоплює, і поверхня тіла, що охоплюється”. “Порожнечі не існує”. Зв’язок руху, простору і часу. Види руху, Підлунний світ.

Про небесну сферу та її характерні особливості. Джерело руху небесної сфери – душа. Небесні тіла і їх спільний предмет любові – Бог. Надлунний світ.

Про особливе місце людини в світі. Душа людини та сила її дії на тілесні органи. Розум – особлива сила душі. Розум “практичний” і “умоглядний”; ступені умоглядного розуму. Функція розуму: сприймання умоглядного, а не матеріального.

Субстанція душі незалежна від матерії, її перше вмістилище – серце . Душа стає перед Богом зі своїми діями – добрими чи злими.

Історичні заслуги Аль-Фарабі.

Авіценна (Абу-Алі Ібн-Сіна, 980-1037) – філософ, політик, лікар, поет. Твори: “Канон медицини”, “Книга видужування” – загалом понад 100 праць. Намагання звільнити філософію від неоплатонізму, зблизити її до вчення Арістотеля. Арабський аристотелізм – плід Авіценни.

Онтологічні погляди. Геоцентризм філософського вчення Авіценни. Бог – творець світу: світ – творіння Божого розуму, Божої думки, а не Божої волі (погляд християнських

отців). Створення світу з вічної матерії, а не “ex nihilo”. Світ вічний, згідно з твердженням Арістотеля.

Бог – вічний рушій, форма всіх форм, вічне творче начало. Бог – творець світу. Авіценна про діяльність Бога як мислення Бога про самого себе. Принцип еманациї.

Авіценна про вічність і часовість. Бог – вічний. Бог – творець світу. Світ – вічний як задум вищого Бога. Авіценна про відношення “можливо суцього” і “необхідно суцього”, світу (речей) і Бога. Бог і загальне (види, роди), підпорядкованість одиничних речей загальним законам. Боже провидіння і долі видів.

Учення Авіценни про душу: рослинна, тваринна і людська душа. Авіценна про виникнення рослин і тварин, про місце і роль душі – вегетативної (рослини), вегетативної і сенсетивної (тварини). Людська душа – розумна, з підпорядкуванням вегетативної і сенсетивної. Поділ розумної душі на практичну силу і умоглядну силу, їх характеристика.

Теорія пізнання Авіценни і гносеологія Арістотеля. Діяльність розумної душі, розуму, мисленний процес, пізнавальна функція умоглядного розуму. Безсмертність розуму. Умоглядний розум пасивний і активний, індивідуальний і космічний (загальний), їхні особливості та функції в пізнанні.

Об’єкт пізнання – всезагальне, абстраговані форми. Місце чуттєвого пізнання і його значення для розумового пізнання.

Авіценна про потенціальне й актуальне, та їхня роль у пізнавальній дії умоглядного розуму.

Авіценна про універсалії та їхню структуру.

Раціоналізм у філософії Авіценни, місце в ній ідей Арістотеля.

Ставлення представників ісламу до вчення Авіценни.

Аль-Газалі (1059-1111) – представник скептичного містицизму, послідовник суфітського містицизму й аскетизму, супротивник арістотелізму та раціоналізму.

Аль-Газалі – визначний мислитель і ворог філософії. Протиставлення віри та релігії науці та філософії. Твори: “Заперечення філософів”, “Відродження релігійних наук”.

Перша позиція Аль-Газалі – заперечення шести частин філософії: математики, логіки, фізики, метафізики, політики, етики. Аналіз Аль-Газалі цих частин філософії, доказування їх небезпеки для віри і релігії.

Друга позиція Аль-Газалі – містика як позитивний шлях до пізнання істини. Аль-Газалі про чуттєво-конкретне сприйняття, абстрактне мислення як дію розуму; надрозумне – це сфера містики. Намагання обґрунтувати містичний ступінь осягнення істини гносеологічними та психологічними обмеженнями людини.

Аль-Газалі про розум, пророцтво, сон, віру. Істинне пізнання – містичне злиття з Богом.

2. *Кордовська філософська школа*

Кордова – визначний центр наукового і філософського життя в арабському халіфаті у XII ст. Розвиток економіки, зокрема торгівлі, - визначальна основа розвитку арабсько-іспанської культури, філософії.

Ібн Баджа (*Авемпаце*, помер 1138) – представник аристотелізму. Твір – “Порадник пустинника” (або “Спосіб життя пустинника”), коментарі до природничих творів Аристотеля, зокрема “Фізики” і “Метеорології”. Збереглися лише фрагменти творів.

Розкриття поступового піднесення душі шляхом звільнення від чуттєвих тваринних елементів до вищого ступеня пізнання умосяжного світу. Інтелектуальне удосконалення.

Нарис утопічної ідеальної держави: ідеальна досконалість у всіх сферах життя. Торжество принципу любові, недопустимість суперечок і розбратів, панування морального і інтелектуального самоудосконалення.

Ібн Туфейль (*Абубацер*, 1100-1185) – лікар, математик, філософ, поет. Філософський роман “Про Хайля, сина Якзана” (“Про Живого, сина Бадьорого”), психологічний твір, своєрідна робінзонада. Розкриття ступенів самоудосконалення природної людини аж до осягнення Божественної істини.

Ібн Рошд (*Аверроес*, 1126-1196) – теолог, юрист, лікар, математик, філософ. Твори: “Спростування спростування”, “Міркування, що виносить рішення щодо зв’язку між філософією і релігією”. Аристотелізм Аверроеса. Очищення арабської філософії від елементів неоплатонізму.

Аверроес про Бога. Бог – “думка, яка сама себе мислить”. Бог – вічний, вічна і матерія. Критика Аверроесом поглядів Аль-Газалі на світ і матерію.

Про співвідношення часу і вічності.

Про співвідношення Бога і створеного світу.

Про можливість світу і вічність.

Про вічність матерії.

Аверроес про рух і час. Рух вічний і неперервний. Субстрат руху – вічна матерія: нескінченність руху, мінливість руху самого в собі. Зв’язок часу з рухом. Належність вічності Богові, часу – рухомим предметам. Вічність руху і вічність часу. Труднощі вирішення питання вічності й часу з позицій протиставлення вічності та часу.

Аверроес про розвиток органічного світу. Дві концепції походження органічного світу – розвиток (еволюція) і творення.

Учення про душу. Заперечення безсмертя індивідуальної душі, загробних нагород та воскресіння. Про особливості людської душі, єдність душі і тіла.

Вчення про розум. Пасивний і активний розум. Зв'язок пасивного розуму з індивідуальними уявленнями. Всезагальність і вічність активного розуму.

Аверроес про співвідношення науки і релігії, філософії і релігії, про двоїстість істини. Алегоричне трактування окремих тверджень Святого Письма.

Історичне значення філософського вчення Аверроеса, роль аверроїзму в розвитку філософії в Європі в період середніх віків.

3. Єврейська філософія в арабському халіфаті

Єврейська філософія і арабська культура. Роль єврейства в духовному житті Кордови. Зв'язок єврейської філософії з теологією. Єврейська філософія і аристотелізм. Рабїнізм і караїмський напрям у єврейській філософії.

Кабала – містична течія у єврейській філософії. Старий Заповіт, елементи іудейсько-олександрійської філософії, перські релігійні уявлення, неоплатонізм, ідея еманациї – теоретичні основи кабали. Символічно-містичні тлумачення букв, чисел і окремих слів Святого Письма.

Основні твори кабали: “Ієціра” (“Творення”) і “Зогар” (“Сіяння”).

Учення про Бога як першосвітло, принцип еманациї і творення світу. Вчення про три світи: внутрішнє небо, небесні сфери, нижчий світ. Кабала – еманацийна система з включенням ідей Платона і неоплатонізму.

Соломон бен-Ісгуда ібн-Гебіроль (Авіцебронна, 1020-1070) – поет, філософ. Твір – “Джерело знання”.

Поєднання в концепції Авіцебронна принципу творіння світу Богом із нічого з принципом еманациї. Матерія і форма – основи речей. Визначення матерією єдності речей, формою – їх відмінності.

Авіцебронна про Божественну волю як творче начало сущого, про волю і рух.

Вчення Авіцебронна про універсальну субстанцію і її специфікацію – “всезагальну тілесну субстанцію” і “всезагальну духовну субстанцію” та їх місце у світі.

Авіцебронна про пізнання форми і матерії, речей світу. Визнання трьох душ: рослинної, тваринної, людської. Джерела знання. Пізнання Бога – найвище благо.

Питання будови людини і будови всесвіту. Порівняння світу з деревом.

Ісгуда Галеві з Толедо (нар. 1080). Послідовник Аль-Газалі. Твір-діалог “Аль-Хазарі”.

Діалог між єврейськими, християнськими та мусульманськими теологами. Мета дискусії – доведення неспроможності філософів та неправомірності поєднання віри і знання. Перемога єврейського теолога, його сила в талмуді і кабалі.

Ісгуда Галеві про вищість віри над знанням, розумом. Поняття Божественного Логосу. Вище пізнання і Божественний Логос. Філософське пізнання і його завершення в містиці.

Невдалі спроби Галеві зупинити інтерес до філософії.

Авраам бен-Давид із Теледо (помер 1180). Знавець творів Арістотеля, платонізму та східного аристотелізму. Критик учення Авіцеброна. Твір – “Велична віра”. Шанувальник творів аль-Фарабі та Авіценни.

Обґрунтування релігійної віри вченням Арістотеля, доведення поєднання філософії з Святим Письмом. Ідея про свободу волі людини.

Мойсей бен-Маймун (Маймонід, 1135-1204) – філософ, теолог, учений, лікар. Твір – “Путівник заблудників”. Спроба поєднання філософії Арістотеля з положеннями іудаїзму. Заперечення поглядів Аль-Газалі і Галеві. Наука і віра – єдині в результатах. Усування суперечностей між Святим Письмом і філософією (наукою) в алегоричному тлумаченні окремих положень Святого Письма. Раціоналізування теології на основі вчення Арістотеля. Заперечення вчення Арістотеля про вічність і несотворенність світу, перевага Біблії.

Про філософське тлумачення речей та їхніх основ: про матерію та форму, можливість та дійсність.

Про поняття Бога. Роль філософії у створенні поняття і знання про Бога. Роль фізики як підстави для філософії (метафізики). Виключення юрби із трактування питань релігії.

Про раціональну недоказовість догми про воскресіння із мертвих. Смертність рослинної і тваринної душ. Безсмертя розумної душі.

Погляд на добро і зло. Добро ради добра.

Роль філософії в інтелектуальному та моральному самоудосконаленні людини.

Популярність творів та вчення Маймоніда в Західній Європі.

Леві бен-Герсон (Герсонід, 1288-1344) – аристотелік, за фахом – астроном. Твір – “Битви Господні”.

Захист ідеї вічності світу і матерії, заперечення “творення із нічого”, проповідь учення Арістотеля.

Роль арабської філософії та науки у розвитку схоластики в Західній Європі.

Г. СХОЛАСТИКА

Патристика і схоластика. Розвиток схоластики в період від VIII – XIV ст. Розвиток феодальних відносин і зміцнення політичних і духовних позицій християнської церкви. Розвиток системи освіти, виникнення навчальних закладів різних рівнів, ріст наукового знання. Роль античних, арабських і єврейських філософських учень у розвитку схоластики. Релігія і філософія.

I. Схоластика у Візантії

1. Перші прояви візантійської схоластики

Фотій (820-891) – константинопольський патріарх. Твір “Тисячокнижжя” – збірник стародавніх нарисів і коментарі до них. Захист основ християнства.

Лев Математик (805-870) – митрополит у Фессалоніках, поміркований іконоборець, ректор Константинопольського університету, професор філософії і математики. Наукові зацікавлення: логіка, математика, прикладна механіка, астрономія. Його учні: Кирило і Мефодій.

Наростання суперечностей між Східною і Західною церквами. Відмінності в обрядах, мовах богослужіння, в системі церковного управління. Самостійність і незалежність римських пап, залежність патріархів від римського імператора.

Розкол християнської церкви у 1054 році на православну (Східну) і католицьку (Західну). Деякий застій філософської думки у Візантії.

Михайло Пселл (1018-1096) – філософ, учений, державний та політичний діяч. Твори з питань філософії, теології, філології, математики, астрономії, медицини, граматики, права та інших наук.

Пселл про античну філософію і християнські догми. Прийняття вчення Платона і неоплатоніків. Пселл – засновник пізньовізантійського платонізму (лінія до Італа і Пліфона).

Пселл про “вищу” і “нижчу” філософію і математику між ними.

Вчення про дві природи: небесну і земну, про дві причини: кінцеву і найближчу, Бога і природу.

Принцип еманациї і матерія як останній ступінь в ієрархії буття. Дотримання позицій неоплатоніка Прокла в трактуванні матерії.

Місце вчення Пселла в історії логіки, його погляди на історію.

Йоан Італ (друга половина XI ст.) . Життєвий шлях філософа. Конфлікт з ортодоксальною церквою. Провина Італа: заперечення втілення Бога-Логоса, прийняття платонівського вчення про ідеї, визнання вічності ідей і матерії. Анафема і ув’язнення Італа в монастирі.

Вплив на погляди Італа вчень Платона і Арістотеля, обстоювання ідеї вічності матерії. Вчення про форму і матерію, їхнє значення у визначенні речей, сущого і не сущого.

Питання людського воскресіння. Італ про вчення Арістотеля про форму і матерію.

Вплив Йоана Італа на розвиток філософії на Сході.

2. Номіналізм і реалізм у візантійській філософії

Сотирих – єпископ в Антиохії. Порівняння боротьби номіналістів і реалістів з боротьбою Арістотеля з Платоном. Позиція Сотириха – арістотелівська, заснована на критиці ідей Платона.

Микола Манефонський – засновник реалізму, філософські основи його вчення – концепція Платона про потойбічний світ ідей.

Никифор Велемід (1197-бл. 1272). Твори: “Трактат з логіки і фізики”, “Трактат про чесноти”. Заперечення реалізму, загальні поняття – універсалії – плід мислення, пізнання речей. Носій універсалій – мова: слово, ім’я, номіна.

Вчення про державу, про монарха-філософа, про виховання державне і сімейне.

3. Містицизм. Ісихазм

Містицизм у формі ісихазму. Зародження і розвиток ісихазму (IV – VII ст.). Характерні вимоги ісихазму: мовчання, очищення серця сльозами, самозосередження, повторення однієї і тієї ж фрази, похила сидяча поза, ресумування дихання і руху крові, аскетизм.

Григорій Синаїд – керівник громади ісихастів на Афоні, родоначальник візантійського ісихазму.

Григорій Палама (1296-1359) – учень Синаїда. Ісихазм – панівний світогляд у Візантії. Ісихазм у формі паламізму і визнання його у 1351 році офіційним ученням візантійської церкви.

Микола Ксавима (бл. 1320 – 1371) – поміркований ісихаст. Твір – “Про життя у Христі”. Головний зміст людського життя – в богопізнанні.

Варлаам Калабрійський (1290 – 1357) – ісихаст. Твори: “Етика стоїків”, “Логіка” та ін. Високе пошанування Піфагора, Платона та Арістотеля. Розходження Варлаама з панівним містицизмом паламістів. Культурно-наукова діяльність Варлаама.

4. Георг Гемістос Пліфон (Плетон)

Георг Гемістос Пліфон (Плетон) (бл. 1355-1452) – філософ-неоплатонік. Твори: “Промови про реформи”, “Закони”, “Про відмінність платонівської і арістотелівської

філософії”. Прагнення відновлення античної культури і філології, антична міфологія з її політеїзмом. Засудження цих поглядів церквою. Плетон – учасник Ферраро-флорентійського собору (1438-1439). Основна тенденція філософії Плетона – подолання розриву божественного і природного начал, відмова від креаціонізму. Утвердження принципу детермінізму. Заперечення свободи волі Творця: вічність і Бог, їхнє підпорядкування необхідності. Принцип еманачії. “Еллінська теологія” Плетона. Використання міфологічних богів для викладу еллінської теології.

Три елементи еллінської теології: вічний Бог, матерія – вічна та нескінченна та її наближення до вічності й нескінченності Бога; надчуттєвий світ. Бог, матеріальний світ, божественність світу в його гармонійності і красі, божественність людини в реалізації в собі і в природі гармонії і краси.

Плетон – останній візантійський філософ.

II. Схоластика в Західній Європі

Захід – центр філософської думки. Зміцнення позицій церкви. Зміцнення релігійної філософії. Наявність містики. Філософія – служанка теології. Школи і напрями в середньовічній філософії. Розвиток науки і шкільництва: монастирські, єпископські, кафедральні і капітульні школи. Поява колегіумів та університетів. Роль і місце античної філософії, Платона та Арістотеля. Вплив арабської філософії і науки на розвиток духовного життя в Західній Європі. Схоластика як шкільна мудрість. Періоди у розвитку схоластики.

1. Рання схоластика (IX-XII ст.)

Йоан Скот Еріугена (Ерігена, 810-877). Життєвий шлях. Твори: “Про призначення”, “Про поділ природи” та ін. Еріугена – “перший отець схоластики”, “Карл Великий схоластичної філософії”.

Концепція Бога. Бог – початок, середина і кінець. Розвиток від Бога до світу, і повернення усього суцього до єдиного Бога. Неоплатонівський принцип еманачії, творіння Боже.

Еріугена про два шляхи пізнання Бога: позитивна і негативна теологія. Еріугена про пізнання не сутності Бога, а його об’яв. Заперечення приписування Богові людських уявлень про Бога.

Еріугена про чотирироку природу відкриття Бога:

- Природа не сотворена, але творяча;

- Природа створена, але творяча;
- Природа створена, але не творяча.
- Природа не створена і не творяча.

Чотирояка природа відкриття Бога – теоретична основа гносеології Еріугени. Неоплатонізм у концепції творення і пантеїзм Еріугени.

Еріугена про призначення (предестинація).

Захист раціоналізму і раціоналізація теології.

Оголошення вчення Еріугени єретичним.

Рабан Маєр (776-856) – архієпископ у Майнці. Захист реальності як речей, так і слова (позначення). Логіка на службі церкви.

Герберт (помер 1003) – папа під іменем Сільвестра II. Твір – “Про раціональне і про користування розумом”. Логічні дослідження та їхнє значення для теології.

Петро Даміані в Італії (1007-1072) і **Отло** в Німеччині (помер 1070) – захисники Біблії. Заперечення законів природи, визнання у всьому волі Божої.

Беренгарт Турський (999-1088) – філософ, медик. Предмет зацікавлення – тайна вечеря і предестинація. Заперечення Божественного свавілля. Заперечення раціоналістичної плутанини предестинації. Неможливість зміни субстанції хліба і вина без відповідної зміни її акциденції. У пошуках істини більша довіра розумові, ніж авторитетам.

Церковний осуд цих положень Беренгара.

Лафранк (1005-1089) – єпископ кантуанський, філософ, противник деструктивної логіки Беренгара. Знавець логіки.

а) Універсалії: реалізм і номіналізм

Зародження реалізму і номіналізму. Вчення Платона і Арістотеля. Крайній реалізм. Поміркований реалізм. Крайній номіналізм. Поміркований номіналізм. Боротьба номіналістів і реалістів.

Росцелін (1050-1120) – чільний представник номіналізму. Виступ Росцеліна проти реалізму. Заперечення платонівського реалізму. Обстоювання крайньої форми номіналізму: універсальне – тільки слово, звук, звукова оболонка. Розвиток “теорії голосів”.

Речі – єдина реальність: колір – реальність речей, мудрість – реальність мудрої душі. Властивість не родова, а субстанціальна.

Визнання реальності одиничних речей, заперечення реальності універсалій (виду, роду) – теоретична основа тритеїстичної доктрини і заперечення Святої Трійці: реальність одиничних речей – основа визнання реальності трьох Божих осіб і заперечення єдиного

Бога. Критика цієї позиції Росцеліна Ансельмом Кентерберійським. Визнання церквою вчення Росцеліна про Трійцю єретичним.

Ансельм Кентерберійський (1033-1109) – єпископ, настоятель Кентерберійського собору, реаліст, борець проти номіналізму.

Ансельм про співвідношення віри і розуму: за допомогою віри дійти до розуму, а не за допомогою розуму – до віри. Пізнання істини за допомогою і віри і розуму. “Вірю, щоб розуміти”. Свобода і самостійність розуму в межах догматів. “Віра шукає розум”.

Ансельм про раціональність Бога і світу. Відповідність природи Бога логічним законам. Докази існування Бога. Онтологічний доказ існування Бога. Бог – абсолютне буття, “мислимий зміст”. Створення світу із нічого. Ансельм про предвічне існування ідей і речей в розумі Бога до створення світу. Все створене – відображення Божого слова.

Ансельм про реальність понять. Реалізм. Вплив учення Платона на трактування універсалій. Існування ідей як реальних сутностей. Істина – реальна сутність.

Застосування доктрини реалізму в теорії спокути гріха. Всі люди – один і той же вид, вид – загальна ідея, “людина взагалі”, універсалія. Кожна ж людина – індивідуальний різновид людини взагалі, однієї і тієї ж сутності.

Гріхопадіння – гріх усього людства як виду. Спокута Христом первородного гріха – спокута первородного гріха усього людства як виду.

Застосування реалізму для пояснення Святої Трійці. Один Бог як єдність персоніфікованих окремих іпостасей: єдине через численне, численне через єдине.

Історичне значення вчення Ансельма Кентерберійського.

Гауніло (помер 1083) – критик Ансельма Кентерберійського. Заперечення онтологічного доказу існування Бога. Полеміка між Гауніло і Ансельмом. Дискусійний характер доказів існування Бога.

Гільом із Шампо (1070-1121) – представник реалізму, учитель риторики, філософії і теології в Парижі. Критик номіналізму.

Єдина реальність – загальні поняття (універсалії), види і роди. Нереальність – індивідуальні речі як конкретні відбитки видів. Припущення реального існування “людства” як загального, універсального без існування людей. Вплив неоплатонівського реалізму.

П'єр Абеляр (1079-1142) – визначний мислитель, представник компромісу між реалізмом і номіналізмом. Життєвий шлях Абеляра. Твори: “Про Божественну єдність та триєдиність”, “Діалектика”, “Теологія”, “Пізнай самого себе”, “Історія нещастя”, “Коментарі до Порфірія” та ін.

Учення Абеляра про віру і розум. Поміркованість позиції Абеляра в питаннях співвідношення віри і розуму. Розуміння віри за допомогою доказів розуму: неможливість віри в незрозумілому. Ідея самостійності філософії і її відокремлення від теології – принцип відношення філософії і теології. Раціональне розуміння теології: можливість розуму без віри, неможливість віри без розуму. Основа віри в розумовому знанні. Протилежність принципу Абеляра : “Пізнаю те, у що вірю” принципів Ансельма : “Вірю, а тому знаю”.

Абеляр про розвиток діалектики (логіки) і теорії пізнання в дусі вчення Арістотеля. Питання про роль діалектики у пошуках істини. Мета пізнання – істина. Діалектика – мистецтво розрізнення істини і хибі. Роль діалектики в розумінні віри, Святого Письма.

Абеляр про виведення логіки від Ісуса Христа – Логоса. Перемога Ісусом Христом супротивників не тільки вірою і чудом, але й силою слова, логіки.

Успіх у дослідженні істини – в дотриманні вимог логіки: об’єкт логіки – слово, слово – вираження думки, думка – вираження предмета. Вторинність слова, залежність значення слова від знання предмета.

Трактування Святої Трійці як три властивості Бога. Дискусія між Абеляром і Альбертиком з приводу трактування Святої Трійці.

Погляди Абеляра на універсалії, пом’якшення крайнього номіналізму Росцеліна: загальні поняття – це не тільки звуки, бо звук також одиничний як кожна річ. Природа загального не в словах, як у звуках (голосах, vox), а в значенні. Загальне не сам знак, звук, а значення знаку, слова, висловлювання (sermo, сермонізм).

Заперечення іманентності загального конкретним речам, самостійності родів і видів як таких, уродженості загальних понять, універсалій як реалій. Пізнання чуттєвих, конкретних речей і розумове абстрагування – шлях до узагальнення, абстрактних понять, універсалій. Концепція співвідношення загального і одиничного – сермонізм Абеляра (концептуалізм Абеляра). Критика поглядів Гільома.

Аделярд із Боти (помер 1110) – номіналіст. Вихідна теза Аделярда: “Визнання реального існування тільки одиничного”. Шлях до універсалій: заперечення в розумі індивідуальних властивостей – поняття про вид, заперечення видових відмінностей – поняття про рід. Ідеї і іманентні речам і поза речами.

б) Школа в Шартре

Засновник школи Фульберт (990). Школа – важливий центр філософської думки, культури і науки. Програма навчання: трівіюм і квадрівіюм. Обстоювання позицій отців церкви. Вивчення поглядів античних атомістів: Демокріта, Епікура, Лукреція. Керівники

школи: Бернар із Шартре (помер 1130), Жільбер Порретанський (1076-1154), Теодорік із Шартре (помер між 1150-1155), Гільом з Конша (помер 1154).

Джерела: Платон – у філософії, Арістотель – у логіці. Двоякість трактування універсалій.

Розвиток гуманітарних наук, спекулятивної теології. Поєднання філософії природи з логікою, заперечення спекулятивної філософії, ґрунтування філософії на даних про зовнішній світ.

в) Початки середньовічної містики

Розвиток містицизму поряд з схоластикою. Два різновиди містики: ексклюзивний містицизм і поміркований містицизм (доповнення схоластики).

Цистеріанська школа

Бернард Клервоський (1091-1153) – представник цистеріанської школи, захисник церкви та релігії, рішучий противник єретичних учень. Твори: “Про ступені людяності і гордості”, “Про любов Божу”, “Про ласку і свобідну волю” та ін.

Бернард про містицизм як теорію пізнання, істини та спілкування з Богом. Заперечення розуму як шляху до Божої істини. Бернард про ступені пізнання Бога. Протистояння містицизму Бернарда як раціоналізму, так і пантеїзму. Вороже ставлення Бернарда до світської науки.

Школа св. Віктора

Гуго Сен-Вікторський (1096-1144) – ініціатор поєднання містики і схоластики. Гуго – поміркований містик. Твори: “Поучення”, “Про обряд християнської віри”.

Гуго – прихильник раціональної науки. Поділ світських наук на теоретичні, практичні, механістичні, логічні. Верховенство теології.

Гуго про містичне знання. Три способи споглядання буття: предмет і зовнішні речі, чуттєве і образне пізнання, роздумування – поняттєве діяння, контемпляція – найвища всеосяжна інтуїція. Контемпляція – шлях пізнання Бога через рід ступенів. Перевага чуття над розумом: підпорядкування розуму містичному екстазу.

Гуго про відношення віри і знання (розуму). Аналіз віри, необхідність віри. Віра і розум – два шляхи пізнання Бога. Бог – головний об’єкт пізнання. Пізнання природи як втілення мудрості Бога. Через пізнання природи – до пізнання Бога.

Ришар Сен-Вікторський (помер 1173) – видатний логік, містик, теоретик контемпляції. Твори: “Про Трійцю”, “Про підготовку душі до контемпляції”, “Про ласку контемпляції”.

Шлях пізнання Бога: чуття, розсудливість, розум і чисте споглядання душею Бога. Засіб пізнання Бога не інстинкт, а любов; не розум, а Євангеліє. Любов до Бога - найвища любов людини. Любов до Бога – в містичному екстазі.

2. Розквіт схоластики

Розвиток міст, економічне піднесення в Західній Європі в XIII ст., зміцнення позицій римо-католицької церкви. Наука і культура, університети – центри розвитку філософії. Роль орденів домініканів і францисканів у релігійному та філософському житті середніх віків. Вплив арабської філософії на розвиток схоластики: арабський арістотелізм і аверроїзм. Учення Арістотеля – нова віха в розвитку середньовічної філософії в Європі.

а) Пантеїстичний арістотелізм XIII ст.

Давид із Дінанта (Дінантський, кінець XII – початок XIII ст.) – логік (діалектик), знавець творів Арістотеля.

Пантеїзм Давида. Бог – “розум усіх душ і матерія усіх тіл”. Бог – перша матерія, матерія рівночасно і розум і “вічна субстанція”.

Давид про буття. Справжнє буття – родове, спільне для речей, матерія. Форма – різнорідність речей. Розбіжність Давида і Арістотеля в питанні співвідношення форми і матерії.

Погляди Давида на субстанції – духовну та матеріальну. Зв’язок тіла і душі.

Давид про матерію і тіло, дух і душу. Матерія - субстанція речей, а не їх сукупність. Бог – субстанція усіх тіл та усіх душ. Форма – доступність Бога відчуттю.

б) Латинський аверроїзм

Сігер Брабантський (бл. 1240-1284) – засновник латинського аверроїзму. Життя і діяльність Сігера. Твори: “Про вічність”, “Про необхідність і взаємну залежність причин”, “Питання про розумність душі”.

Загальна проблема: співвідношення віри і розуму, теології і філософії, фідеїзму і раціоналізму в XIII ст. Раціоналізм Брабантського і вимога незалежності філософії від теології.

Сігер про вічність світу, його повну самостійність. Детермінізм – загальний принцип природи. Матеріальні, формальні і активні причини. Заперечення цільових причин.

Трактування Бога як рушія світу, а не його творця. Дія Бога – не безпосередня причина світу, а опосередкована через закони природи. Заперечення провидіння.

Проблема людини, її розуму і душі. Твердження про душу як форму тіла: поєднання діяльності одиничної душі з чуттєвістю (тілесністю). Притаманність інтелектуальної діяльності всьому людському роду та індивідуальній душі як вищий рівень. Минущість

індивідуальної душі і тіла із смертю людини. Індивідуальне безсмертя у безсмертності людського роду.

Питання пізнання. “Двоїстість істини”. Вплив Арістотеля та Аверроеса. Заперечення як скептицизму, так і ірраціоналізму. Співвідношення чуттєвого і раціонального компонентів пізнання в дусі Арістотеля. Пізнання природи – сфера чуттєвого і раціонального пізнання; пізнання Бога – сфера віри. Брабантський про пасивний розум як носія чуттєвих сприйнять і активний розум – як носія понять. Аналіз самопізнання інтелекту.

Проблема універсалій. Концептуалізм Брабантського.

Етика Сігера Брабантського: засади розуму, принципи добра та щастя. Брабантський про відплату: відплата в добрі, покарання у злі. Заперечення потойбічної посмертної відплати: винагорода і покарання за життя.

Історичне значення Сігера Брабантського, роль латинського аверроїзму в розвитку філософії.

Засудження церквою вчення Брабантського. Приборкання радикального арістотелізму. Пробудження августинізму, його пристосування до арістотелізму та арабської філософії.

в) Філософсько-теологічний арістотелізм

Вимога очищення теології філософією Арістотеля. Питання шляхів його реалізації. Консервативне збереження основних положень Августина в теології і залучення елементів арістотелізму. Орієнтація прогресистів на вчення Арістотеля.

Продовження традицій августинізму у Парижі та Оксфорді (XIII ст.). Роль францисканів в утвердженні августинізму.

Вільгельм з Овернії (помер у 1249) – августиніст, знавець творів Арістотеля, супротивник Арістотеля, єпископ Парижа.

Вільгельм Овернський - критик арабських послідовників Арістотеля з питань: матерія – вічна; створення – не акт волі Божої, а необхідний процес; Бог – не безпосередній творець нижчих духів і матеріальних речей; байдужість провидіння до одиничних речей.

Вільгельм – послідовний захисник августинізму.

Теорія пізнання Вільгельма. Чуттєвий рівень – за Арістотелем, розумово-душевний – за Августином (ілюмінація, самопізнання душі, творення понять не абстрагуванням, а окремою силою розуму).

Олександр із Гельса (1170-1245) – францисканин, продовжувач августинізму з включенням елементів аристотелізму. Докази існування Бога як августинським, так і аристотелівським способами.

Позиції в гносеології: пізнання перших сутностей через Божественне осяяння (Августин); пізнання фізичного світу через досвід, докази й абстракції (Арістотель).

Запозичення від Арістотеля:

- понять пасивного і античного розуму. Активний розум – світло, дане Богом (Августин);
- учення про форму і матерію.

Впровадження Олександром поняття “духовної матерії”.

Джованні Фіданца (Бонавентура, 1221-1274) – традиціоналіст, знавець творів Арістотеля.

Теорія пізнання Бонавентури – своєрідне поєднання аристотелізму з августинізмом, теорії абстракції з теорією “освічення душі”, раціоналізму з містицизмом.

Пізнання світу через емпіричний досвід і абстрактне мислення до істини. Питання упевненості у знанні: пошуки відповіді у вченні Августина про вродженість здатності розуму – “природну здатність судження”, тобто “незмінні і вічні правила істини” як критерії окремих істин. “Незмінні і вічні правила істини, закладені в Богові”. Пізнання через Бога: знання речей не через самі речі, а через їхні вічні ідеальні зразки в розумі Бога. Доповнення емпіричного надприродним світлом – ілюмінізмом.

Пізнання Бога через містицизм, містичний екстаз як особливу ласку Бога. Бонавентура про шість ступенів піднесення на шляху до пізнання Бога. Поєднання поглядів Августина і Арістотеля - поєднання емпіризму і апіоризму, містицизму і раціоналізму. Містицизм Бонавентури.

Вчення Бонавентури про Бога і світ. Світ – відблиск ідей Бога: пізнання світу через Бога, а не Бога через світ. Розуміння створеного через розуміння Творця. Знання розуму Бога – основа знання створеного світу. “Позитивна теологія” Бонавентури.

Бонавентура про теологію як практичне знання. Атрибути Бога: “Лад і Закон”.

Модифікація метафізики світла і трактування світла як сили і форми всього суцього. Поєднання теорії “зародкових доказів” з аристотелівською теорією про форми: утотоження зародків з формами. “Зародки” – думки Божі, як і світло – сила Божа.

Посилення впливу аристотелізму у філософії. Слабкість августинізму у протистоянні аристотелізові. Потреба пристосування філософії Арістотеля до католицького вчення.

Альберт Великий (Альберт фон Больштедт Магнус, 1193-1280) – філософ, учений, просвітител, прихильник учення Арістотеля, знавець праць Августина, Діонісія Ареопагіта, Авіценни.

Альберт Великий про вплив і значення античної культури для обґрунтування і зміцнення християнства. Наголошення на філософському авторитеті Арістотеля.

Альберт про неоплатонівські доктрини, августинізм, учення чисельності форм, ілюмінація – як умови пізнання.

Вчення про віру і розум. Відокремлення таємниць релігії (наприклад, Свята Трійця) від істин розуму, відмінність принципів теології від принципів природознавства, надання більшої самостійності філософії.

Альберт Великий про космологічне доведення існування Бога.

Космологічне трактування універсалій.

Наукові зацікавлення Альберта Великого в галузі зоології, хімії, математики, астрономії.

Тома Аквінський (1225,1226 чи 1227) – 1274), домініканин, учень Альберта Великого, творець томізму, автор численних фундаментальних філософських та теологічних праць.

Проблема науки і віри.

- Завдання науки – пояснення законів світу, визнання можливості досягнення об'єктивного знання. Спрямування пізнання на об'єкт, а не на об'єктивні форми мислення. Принцип Арістотеля: “немає нічого в розумі, чого б спочатку не було у відчуттях”. Пізнання природи – пізнання мудрості Божої. Об'єктивність та істинність наукового пізнання.
- Віра – вищий ступінь досягнення знання, ніж наука. Богослов'я – вищий ступінь пізнання, філософія – нижчий. Неспроможність проникнення природного мислення у теологічне пізнання. Трансцендентність найістотніших тайн християнства та їхня неосяжність людським розумом та філософським пізнанням. Триєдиність (Свята Трійця), воскресіння, Боголюдина, Боже Одкровення, блага вість, непорочність зачаття – поза- і надлюдські, надприродні істини, доступні лише вірі.

Відсутність суперечності між наукою і вірою. Вищість християнських істин над розумом – не суперечність: істина від Бога – одна. Спрямування сили розуму і віри (Святе Письмо) на одну і ту ж істину – Божу істину – різними шляхами.

Філософія – служанка теології. Завдання філософії – тлумачення релігійних істин у категоріях розуму і заперечення як неістинних аргументів проти неї.

Вчення про буття, використання вчення Арістотеля для християнської теології. Світ – упорядкована система ієрархічно субординованих ступенів: нежива природа, жива природа (рослини і тварини), світ людей, надприродна і духовна сфера, найвища досконалість, перша абсолютна причина, сенс і суть усього суцього – Бог.

Вчення про есенцію і екзистенцію (сутність та існування). Всяке суще – одиничне; Божественний Абсолют – єдність сутності (есенція) і існування (екзистенція). Нетотожність сутності та існування створених (одиничних) речей, тотожність сутності та існування Бога. Сутність та існування окремої речі – різні: сутність речі – родова і неіндивідуальна, виражена в загальному визначенні, а існування – індивідуальне і невиведене із одиничної суті речі, а зумовлене, створене і залежне від інших чинників. Бог – абсолютний і незумовлений: тотожність сутності та існування Бога. Необхідність існування Бога в його сутності. Бог – просте буття, суще само в собі. Створена річ – складне буття. Поєднання метафізики Арістотеля із вченням Платона як теоретична основа вчення про есенцію та екзистенцію. Вчення про есенцію і екзистенцію – філософське обґрунтування творчого акту і творення світу Богом.

Учення Арістотеля про форму і матерію і застосування його у філософській концепції Томи Аквінського. Позиція Арістотеля: річ – синтез невизначеної, пасивної матерії й активної, визначальної форми. Форма завжди в єдності з матерією, окрім: чистої форми, форми всіх форм (ентелехія, перший рушій), не зв'язаної з матерією. Різниця між матеріальним і духовним: тілесне (речі) – єдність форми і матерії, духовне – лише форма. Позиція Аквінського: матеріальні речі – синтез невизначеної пасивної матерії і активної форми. Відокремленість форми від матерії подібно до того як душі, ангели, ентелехія у вигляді субсистентних, ідеальних явищ. Залежність появи речей як суцього, реального від проникнення чистих, ідеальних активних форм у пасивній матерії. Всезагальність самотійності форм та їхня відокремленість від матерії, активна і визначальна дія щодо матерії.

Вчення Аквіната про універсалії. Поміркований реалізм Томи Аквінського. Універсалії і форми. Аквінат про три роди універсалій (форм): універсалії в речах (in rebus) як сутнісна форма (forma substantiales), універсалії, створені у людському розумі при абстрагуванні від одиничних речей (post res), універсалії до речей (ante res) як ідеальні праобрази індивідуальних речей і явищ в розумі Бога. Відмінність цієї тези від Арістотеля. Онтологізація Аквінатом універсалій в дусі об'єктивного ідеалізму (ідей Платона, Августина).

Вчення Томи Аквінського про потенцію і акт. Категорії потенції (можливості) і акту – ширші, ніж у поняттях матерії і форми. Потенція і акт – складові елементи

одиночних речей як самостійного буття. Аквінат про можливість (потенцію) як можливе буття, про акт - як про дійсне буття. Запозичення понять потенційного і актуального буття із вчення Арістотеля, його теологічне трактування. Матерія – потенція, а не вічна (Арістотель), а створена Богом із нічого (“creatio ex nihilo”). Потенційність матерії – дар Бога: матерія створена Богом як потенція і її перехід у дійсність – Божий акт. Форма – подоба Бога в одиночних речах, її дія – “заміна” дії Бога щодо конкретних речей, переходу можливості (потенції) в дійсність (акт). Аквінат про арістотелівську “форму всіх форм” (чисту форму) як про Бога, першого рушія, ентелехію, чистий акт. Аквінат про Бога як трансцендентну сутність, чисте джерело актуалізації потенції у створеній матерії. Бог – абсолютний акт, кінцеве джерело неперервної творчості, дії.

Тома Аквінський про розумові докази існування Бога. Близькість доказів існування Бога Аквіната до поглядів Арістотеля і Августина. Космологічний характер доказів існування Бога. Тома про докази існування Бога як компетенцію “природної теології”.

Аквінат про заперечення теорій доказів існування Бога.

- “Очевидна істина” як доказ очевидності існування Бога: знання про Бога “природним чином вкладене в усіх” (Йоан Дамаскін), раціональні докази – зайві. Аквінат про очевидність існування Бога як недостатній доказ, заснований на незнанні самого Бога, і про необхідність раціонального доказування результатів його творення більш очевидних, ніж сам Бог.
- Онтологічний доказ існування Бога Ансельма Кентерберійського: із усвідомлення самого поняття *Бог* впливає *буття Бога*. Тома Аквінський про неясність поняття Бога у свідомості: єдиний доказ буття Бога – раціональний.
- Віра проти розуму в доказуванні буття Бога: віра вища від розуму, буття Бога – істина Одкровення. Аквінат про віру в Бога і раціональний доказ його існування.
- Розумовий доказ існування Бога у пізнанні його сутності: неможливість пізнання сутності Бога в силу слабкості розуму. Для розуму Бог – непізнаваний, трансцендентний.
- Раціональний доказ буття Бога на основі його творення. Нерозмірність творення і величі Бога, скінченність творіння і нескінченність Бога – творіння, позбавлене досконалості буття Бога.

Тома Аквінський про два способи доказування буття Бога: через причину (propter quid) і через наслідок (quia); перший – апіорний: від причини до наслідку, другий – апостеріорний – від наслідку до причини. Аквінат про прийнятність другого способу доказування буття Бога. П’ять доказів існування Бога.

Аквінат про розуміння сутності Бога: позиція Томи середня між уявленнями персоніфікованими Бога і неоплатонівським трактуванням Бога як “Єдиного” – трансцендентного і непізнаваного. Аквінат про Бога як самодосконале буття, як абсолютне існування в собі і для себе.

Тома Аквінський про пізнання Бога з трьох позицій: опосередкованість пізнання Божественним впливом у природі; пізнання на основі подібності Творця і створеного (поняття нагадують Божі творіння); розуміння усього створеного як частини нескінченного, досконалого ества (Бога). Недосконалість людського пізнання і його здатність свідчення про досконалість Бога. Аквінат про Одкровення як пізнання Бога в його абсолютності.

Тома Аквінський про душу. Вчення про чуття, поняття, душевні здібності, їхній взаємозв'язок, їх пізнання. Учення про пасивну матерію і активну душу. Аквінат про душу як форму, як формуючий загальний принцип у всіх відношеннях. Безтілесність душі, душа – чиста форма, незалежна від матерії, духовна, безсмертна і незнищувальна субстанція.

Теорія окремих душевних сил (властивостей). Аквінат про вегетативну душу рослин – обмін речовин і розмноження; сенситивну душу тварин – чуттєві сприйняття, стремління, вільний рух; інтелектуальну (розумову) душу людини – розум. Підпорядкування функцій рослинної та тваринної душі – душі розумній. Розумна душа як єдність розуму і підпорядкованих йому вегетації та сенситивності – форма людського ества. Аквінат про перевагу розуму над волею.

Теорія пізнання Томи Аквінського. Раціоналістичний характер томістського вчення про душу і пізнання. Аквінат про джерело пізнання: пізнання суті речей на основі зовнішньої реальності. Непричетність до Божественних ідей (Августин). Досвід, чуттєве сприйняття і розумове осмислення (Арістотель). Матеріал пізнання – у відчуттях, обробка їх – в інтелекті: “Немає нічого в розумі, чого б спочатку не було у відчуттях” (Арістотель). Схоплення індивідуальної, окремої речі в чуттєвому досвіді, розкриття сутності в інтелекті. Аквінат про образне сприйняття реальності на рівні чуттєвого досвіду, збіг образу з дійсністю – запорука правильності пізнання. Пізнання суті – в абстракціях.

Протиставлення ідей домініканина Аквіната ідеям францисканців у питаннях психології та гносеології: ідея францисканців – активність людського пізнання, ідея Аквіната – пасивний, рецептивний характер пізнання (Арістотель).

Етичне вчення Томи Аквінського. Вчення про душу і пізнання – основа етики. Свобода волі – передумова моральної поведінки людини. Доповнення чеснот античних мислителів – мудрість, відвага, поміркованість і справедливість – християнськими

чеснотами – віра, надія і любов. Томістський принцип учення про чесноти: розум – вищий від волі, воля підпорядкована розуму, розум – суть людського єства. Заперечення розуму рівнозначне запереченню людини. Аквінат про сенс життя – щастя як пізнання і споглядання Бога. Кінцева мета життя людини – пізнання, споглядання і любов до Бога. Аквінат про роль розуму в осягненні щастя.

Вчення Томи Аквінського про суспільство. Теократична теорія держави. Соціальні, політичні і духовні проблеми суспільного розвитку. Заперечення соціальної рівності, визнання вічності соціальної нерівності як Божого установлення. Обов'язок держави – опіка загальним благом. Краща форма держави – монархія. Принцип: “душа – в тілі, монарх – в державі, Бог – у світі”. Влада монарха – відображення влади Бога у світі. Завдання монарха – забезпечення добродесного життя громадян, миру і добробуту. Вища роль церкви в суспільному та державному житті. Вища мета – осягнення небесного блаженства. Влада церкви – вища, ніж світська, державна. Підпорядкування світської (державної) влади церковній ієрархії. Теократична теорія держави – вчення про підпорядкованість світської влади всеосяжній владі церкви.

Боротьба за провідну роль томізму в католицькій церкві. Виступ францисканських августиністів: неприйняття вчення Томи Аквінського. Заперечення томізму. Доля томізму: утвердження томізму як офіційної філософії католицької церкви.

г) *Оксфордська школа*

Економічний і політичний розвиток в Англії в XIII-XIV ст. Суперечності з Римом. Пожвавлення розвитку науки. Оксфордський університет і його діяльність, розвиток природознавства і філософії.

Роберт Гроссетест (1168 – 1253) – францисканець, представник натурфілософії, теоретик і експериментатор.

Теорія світла Гроссетеста і вплив арабського неоплатонізму. Елемент деїзму: першооснова – Бог, створення світлової точки, її миттєве розширення, виникнення першої матерії і першої форми, виникнення “першого тіла”. Світло – перша форма матерії, закони поширення світла - закони поступового творення матеріального світу. Математика – засіб пізнання світу. Творення фундаменту експериментального природознавства і філософії природи.

Роджер Бекон (1210-1294) – учень Гроссетеста, супротивник томізму, прихильник новизни в науці та філософії, попередник англійського науково-природничого емпіризму.

Три основні заперечення проти схоластики (Альберта фон Больштедта і Аквіната):

- Арістотель, Авіценна і Аверроес – великі філософи, недосяжні для схоластів унаслідок незнання арабської та грецької мов.

- математика – основа усіх наук – недостатньо відома схоластам.
- схоластичний метод – посилання на авторитети (Біблія, Отці церкви, Арістотель). Дедукція – засіб виведення висновків.

Бекон про досвід, експеримент і спостереження як справжнє джерело знання про світ. Емпіризм Бекона і його близькість до теорії пізнання Августина. Досвід – джерело пізнання чуттєвих і надчуттєвих, природних і надприродних речей. Досвід зовнішній і внутрішній. Внутрішній досвід – інтуїтивний, спроектований на надприродне. Божественне осяяння. Осягнення істини про Бога не розумом, а досвідом (внутрішнім, містичним). Роджер Бекон – представник філософії старої школи августинізму.

Йоанн Дунс Скот (1270-1308) – філософ, супротивник Томи Аквінського. Представник філософії августинізму. Життєвий шлях Дунс Скота. Твори: коментарі до “Книг сентенсій” П.Ломбардського, названі “Opus Oxoniense”, “Коментарі до Арістотеля”.

Критика філософії Альберта Великого і Томи Аквінського. Дунс Скот про невідповідність між поглядами Арістотеля (розуміння світу і природи) і положеннями християнської віри. Заперечення гармонії між теологією і арістотелівською філософією.

Погляди Дунс Скота на буття світу. Вчення про онтологічний індивідуалізм. Єдина реальність – індивідуальні речі. Родова форма – не єдина, індивідуальна форма та індивідуальні речі.

Дунс Скот про поняттєвий реалізм Аквіната. Виділення індивідуального значення реалізму. Індивідуальне – досконала та істинна мета природи. Номіналізм.

Заперечення волюнтаризму Августина. Питання волі і розуму: підпорядкування волі розуму, визначальна функція розуму щодо волі. Активність мислення.

Первинність Божественної волі: створення світу за волею Бога.

Залежність доброти людини від волі Бога.

Критика Дунс Скотом тверджень Аквіната за їхніми доказами, а не за змістом. Роздуми про способи рефлексії про світ, вивчення поглядів інших мислителів.

Дунс Скот про зміст філософського методу.

Перехід дискусії томізму і августинізму в дискусію томізму і скотизму.

3. Пізня схоластика

Застій філософських систем у схоластиці XIV-XV ст. Розквіт міст, ріст бюргерства в суспільстві. Боротьба між світськими володарями і церковними ієрархами за політичну владу. Послаблення світської влади папства. Посилення єретичних учень. Виступ проти церковного монархізму.

Розвиток природничих і гуманітарних наук. Роль університетів у розвитку науки, культури, філософії. Нові тенденції у філософії. Послаблення впливу томізму. Народження нового мислення у схоластиці. Продовження боротьби між томізмом і августинізмом.

а) Філософські школи тину “via antiqua” в XIV-XV ст.

Томізм. Центри томізму: Париж, Неаполь, Авіньйон. Два напрями томізму: ортодоксальний (заперечення будь-якої модернізації) і ренесансний (можливе поєднання томізму з гуманістичними течіями).

Скотизм. Францисканці – спадкоємці вчення Дунс Скота. Томас Бредуорден (бл. 1290-1349) – теолог, філософ, математик. Основний твір – “Про справу Божу проти Пелагія”. Ідея Бредуордена про абсолютну владу Бога, про абсолютну залежність усього суцього від всесильності Бога, про брак свободи волі усього суцього. Обстоювання суворого детермінізму. Ідея утотоження мислимого буття всіх речей з Божественною сутністю; натяк на пантеїзм.

Поширення вчення Дунс Скота і його вплив на розвиток філософії.

Аверроїзм. Відродження аверроїзму на початку XIV ст. (після заборони 1227 року).

Жан Боден (помер 1340) і **Марсильй із Падуї** (помер 1340), їхня співпраця, боротьба проти папи Івана XXII. Латинський аверроїзм у Парижі, у Болонії, Венеції, Падуї.

Августинізм. Захисники: оксфордські францисканці. Активність августиністів на початку XIV ст., їхній опір томізму.

б) Філософські школи тину “via moderna” у XIV-XV ст.

Номіналізм в XIV-XV ст. Боротьба проти метафізики Аквіната і Скота. Зближення філософії з емпіричним знанням. Католицизм і його роль у новому, ренесансному піднесенні наук.

Паризький напрям “via moderna”. Представники: домінікани і францисканці.

Петро з Оріолі (помер 1322) – номіналіст, феноменаліст, емпірик, логічний концептуаліст.

Оксфордський напрям “via moderna” XIV-XV ст.

Вільям Оккам (1290-1350) – послідовний представник номіналізму, супротивник реалізму. Томізм і оккамізм. Послідовники томізму – домінікани, оккамізму – францисканці.

Нові позиції Оккама – проти старих традицій схоластики. Філософія схоластів: систематична, догматична, раціоналістична, реалістична.

Філософія Оккама: антисистематична, антидогматична, антираціоналістична, антиреалістична.

Оккам про основи схоластики – поняттєвий реалізм, загальні принципи віри, виведення наукових ідей і стверджень авторитетів із загальних понять, а не з безпосереднього спостереження одиничних речей. Позиція Оккама: все одиничне – реальне, воно ж – основа для виведення загального.

Заперечення субстанції як такої, визнання реальності конкретних індивідуальних речей; кожна річ – субстанція. Заперечення існування самих по собі кількості і якості як самостійних реальностей: визнання реальності конкретних речей. Відношення, зв'язки, властивості, якості не реальності самі по собі, а притаманності реальних і одиничних речей.

Оккам про логіку як науку про знаки. Універсалії – не реальні поняття, а знаки (signa, termini), копії одиничних речей. Загальні ідеї, універсалії не сутнісні Богові, не частина його єства (реалісти), а його знання про одиничні речі.

Основа пізнання – подібність предметів і знаків. Оккам про розумове (абстрактне) знання і інтуїтивне знання. Оккам про види знання. Реальність розуму і конкретних речей. Оккам про універсалії, терміни, знаки, значення.

Теорія універсалій: теорія понять (conceptus); теорія назв (voces); теорія знаків (signa) та значень (significatio); теорія позначення або заміщення (suppositio) предметів знаками.

Економія мислення – методологічне правило Оккама: “бритва Оккама”.

Скептицизм Оккама щодо знання про Бога і світ. Неможливість природного доказу існування Бога (проти Аквіната). Одиничний досвід – знання про речі, а не про існування Бога. Неможливість природного знання про Бога. Теологія як наука – неможлива. Віра – основа сприйняття Бога. Окремішність теології і філософії, віри і науки, самостійність їхнього розвитку. Принцип двох істин.

Оккам про непоясненність теології розумом. Догмат Святої Трійці і його недосяжність для розуміння людським розумом. Розум про ймовірність існування Бога.

Ідеї Оккама в галузі космології і фізики. Критика Оккамом поглядів Арістотеля.

Вплив Оккама на подальший розвиток філософії в Європі.

Оккамісти.

Оккамісти в галузі філософії та теології. Принцип критицизму. *Петро з Оліві* (1350-1420) – єпископ, кардинал, діяч. *Жан з Мірекура* – номіналіст, оккаміст, обстоював атомізм, абсолютний детермінізм. *Микола з Отрекура* – французький схоласт, номіналіст. Проблема істинності знання. Віра – основа істинності знання. Микола з

Отрекура про принцип суперечності як основу істинності (певності) знання. Заперечення принципу причиновості, послідовність “причина – наслідок” – справа звички. Погляди на субстанцію, існування речей, властивості речей, сприйняття речей. Відхід від поняття *сили* (органи) *душі*, прийняття поняття – *психічні акти*. Скептицизм стосовно традиційного і розумового знання. Крайній критицизм Миколи з Отрекура.

Оккамісти в галузі природознавства. Жан Бурідан (бл. 1300-1358). Розвиток теорії *імпету* (поштовху, імпульсу); пояснення прискорення під час падіння тіл; значення цієї теорії для розуміння руху планет і творення основ наукової механіки неба. Фізична однорідність земних і небесних тіл. Заперечення вчення Арістотеля про рух неба. Походження *імпету* від Бога. *Микола із Орезму*. Відкриття Миколи в аналітичній геометрії, теорія падіння тіл, теорія денного руху Землі. Випередження Декарта, Галілео Галілея, Коперника.

Роль оккамістів у розвитку філософії і науки, природознавства. Наближення до епохи Відродження.

в) Містицизм XIV ст.

Поширення містицизму, види містицизму: аскетичний і спекулятивний. Німецька містика.

Йоганн Екгарт (1260-1327) – проповідник, неоплатонік. Учення Екгарта – негативна теологія. Вчення про Бога – центральна проблема. Уявлення про Бога, основана на неоплатонізмі (Плотін, Псевдо Діонісій). Бог – Добро, Єдине, Абсолют. Бог – світло невимовне, недосяжне, незбагненне. Бог і Божество. Божество – повністю трансцендентне, ненароджене, недіяльне. Особи Трійці – народжені природою Божества (еманація) як єдність Бога. Вияв Божества можливий через особи Трійці і відношення “суб’єкт – об’єкт”. Бог-Отець – суб’єкт, Логос (Слово) – Син Божий – об’єкт, Дух Святий – союз любові Отця і Сина. Трійця – єдність Бога, перша еманация Божества. Бог – активний, діяльний. Наступні етапи еманации як вияв дій Бога.

Містичне розуміння єдності Бога і душі. Душа – образ і подоба Бога, всі речі – роди душі. Триєдність душі: три нижчі сили душі – емпіричне пізнання, збудженість, бажання; три вищі сили – розум, пам’ять, воля; три найвищі сили – віра, надія, любов. Над ними – “вищий розум”, “світло духу”.

Ідея самовідданості Богові. Звільнення від гріхів – шлях єднання душі і Бога. Умова народження Бога в людській душі: душевний спокій і рівновага, відречення від земних справ і від самого себе, відмова від своєї волі і віддання себе волі Божій. Спасіння в містичному пізнанні Бога. Можливість містичного пізнання Бога в земному житті.

Містично-пантеїстичне вчення Екгарта.

Г. Філософія епохи Відродження

Епоха Ренесансу. Поняття Ренесансу. Ренесанс і феодальне суспільство. Розквіт міст, розвиток виробництва і торгівлі. Формування соціальної верстви – бюргерства.

Носії ідеології Ренесансу – міські вищі верстви, умільці, міщани, монастирські і церковні інтелектуали. Антифеодальна і антиплебейська спрямованість ідеології Ренесансу. Вимога реформ державного апарату і церкви.

Питання теоцентризму і антропоцентризму. Вихід на перший план ідей гуманізму. Нове трактування Платона й Арістотеля, неоплатоніків і епікурійців. Вільне осмислення творів античності.

Гуманізм Ренесансу і внутрішня, земна “божественність” людини, відмова від зовнішньої “інституційної” істини Божої. Проголошення життєвої активності людини, утвердження віри людини в свої сили, в себе.

Реформація і Ренесанс, їхні спільність і відмінність.

Г. Гуманізм

Духовний і суспільний розвиток у Західній Європі. Гуманістичний характер культури XIV-XV ст., розвиток природознавства. Гуманізм і самосвідомість людини, усвідомлення людиною самої себе, своєї ролі у світі, своєї сутності та призначення, сенсу і мети свого існування.

Гуманізм – ідейний рух епохи Ренесансу, вивчення античних мов, літератури, мистецтва, культури, філософії.

Г. Гуманізм в Італії

Данте Аліґ'єрі (1265-1321) – останній поет середніх віків і перший поет Нового часу. Твори: “Комедія”, “Пир”, “Монархія”.

Новий виклад співвідношення Божественного і людського, їхня взаємна єдність. Божественна і природна детермінація людини. Два шляхи до блаженства: філософське повчання (людський розум) і духовне повчання (від Святого Духа).

Данте про гуманізм і антиаскетизм, віру в сили людини, відповідальність людини за свої вчинки. Завдання людини – реалізація можливостей розуму, їх втілення в практичній діяльності.

Вплив латинського аверроїзму і неоплатонівських ідей (“Ареопагітики”) на погляди Данте. Гуманізм Данте і теорія “двоїстої істини”.

Данте про невтручання церкви в земні політичні справи. Земні справи – предмет людської діяльності, людського розуму. Питання вічного трансцендентного – справа церкви.

Марсилій із Падуї (1288-1348) – італійський гуманіст. Марсилій про передумови людського щастя, мир і владу монарха. Головна роль народу в суспільно-політичному житті, народ – законодавець, джерело всякої влади, наближення до ідеї суспільної угоди. Заперечення Божественної природи церкви і держави: церква і держава – різні форми людської влади і суспільної організації. Марсилій про вчення Арістотеля як єдине джерело раціонального пізнання; про Біблію як ілюстрацію.

Франческо Петрарка (1304-1374) – “перший гуманіст”, “батько гуманізму”. Пропагандист античної культури. Твір: “Про власне незнання і незнання інших”. Заперечення “вічності” в схоластичному розумінні, культу авторитету, критика аверроїзму, аристотеліків, їх схоластичний спосіб ведення дискусій. Визнання Арістотеля. Ідея незалежності “свого мислення” від схоластичної ученості.

Петрарка про прийняття християнства в несхоластичній інтерпретації. Антропоцентризм. Активна реалізація людини. Етичні проблеми людини. Петрарка про земний характер своєї творчості.

Джованні Бокаччо (1313-1375 рр.) – автор “Декамерону”. Висміювання лицемірства частини духовництва, вихвалання розуму. Бокаччо про земне життя, практичний утилітаризм, людину.

Послідовники Петрарки: Колуччіо Салутаті, Леонардо Бруні, Паджіо Браччіоліні, Мануель Хризолорас. **Лоренцо Валла** (1407-1457) – один із засновників методу порівняльного аналізу. Антропоцентризм Валли. Природність людини. Індивідуалістична етика. Земне життя людини, її самозбереження. Наближення до епікуреїзму.

2. Гуманізм у заальпійських європейських країнах

Вплив італійського гуманізму на розвиток духовного життя Англії, Франції, Нідерландів, Німеччини, Швейцарії, Польщі, Угорщини. Роль логіки, методології, філософії держави і права. Італійський гуманізм – літературний і метафізичний, “північний” (заальпійський) – філософський і природничо-суспільний. Уявлення про свободу людини, свободу совісті і віри, про критику і терпимість. Сутичка гуманістів з філософією католицизму.

Дезидерій Еразм Роттердамський (1469-1536) – голландський учений, письменник, філолог, філософ, богослов. Твір: “Похвала глупоті”. Викриття фальшивої моралі, заклик до повернення істинної моралі. Заперечення аскетизму і догматизму, псевдоученості. Проповідь нормального земного життя. Критика паразитизму частини духовенства і оздоровлення церкви. Християнство і висока моральність. Ідеал просвіченого правителя.

П'єр де ла Раме (Петр Рамус, 1515-1572) – французький гуманіст, реформатор науки, математик, логік, критик схоластизованого аристотелізму.

Вихідний принцип Раме – заперечення авторитетів. Раме про штучність і ненауковість учення Арістотеля, критика його методологічних і логічних основ. Раме про створення нової, наукової методології, про методологічну роль математики. Основа нового методу – принцип природничої мудрості. Звільнення науки і філософії від учення Арістотеля.

Мішель де Монтень (1533-1592) – рішучий супротивник схоластики, викривач фальші і лицемірства. Критичне сприймання життя і культури своєї епохи.

Монтень про самостійність мислення. Скептицизм Монтеня. Заперечення песимізму. Проповідь любові до життя.

Натуралістичний характер етичного вчення Монтеня. Заперечення схоластичної моделі “добродесного життя”. Утвердження гуманістичного ідеалу поміркованої добродесності, мужності, непримиренності до страху, злоби і принижень. Гармонія природи і добродесності. Земна основа етики Монтеня. Заперечення аскетизму. Ідея незалежності та самостійності людини, її мислення і творчості.

Трагування Бога: Бог – головний принцип усього суцього, Бог – непізнаваний, далекий від людських справ. Рівність усіх релігій.

Натуралістичний характер гуманізму Монтеня. Людина – частина природи. Природа – наставник людини в її житті. Філософія – духовне джерело добродесного, справедливого життя.

Вплив ідей Монтеня на дальший розвиток філософії в Європі.

II. Ренесансна філософія

1. Платонізм Ренесансу

Гуманізм в Італії і філософія Платона. Виступ проти схоластизованого Арістотеля. Роль Платона в ренесансній філософії. Трагування Платона як синтезу всієї філософії минулого, як символу прогресу. Флорентійська платонівська академія і Платон.

Георгіос Гемістос Плетон (Пліфон) – визначний проповідник ідей Платона у Флоренції. Прийняття і поширення філософії в Італії. Роль Плетона в заснуванні Флорентійської академії (Козіно Медічі) у 1459 р. Процвітання платонізму у Флорентійській академії. Роль академії у розвитку платонізму в Італії.

Марсіліо Фічіно (1422-1495) – видатний платонік. Твір – “Платонівське богослов'я”. Керівник гуртка у Флорентійській академії.

Розвиток ідей ренесансного платонізму. Філософія – не служанка, а сестра релігії. Філософія – “учена релігія”, удосконалена теологією. Залежність досконалості теології від її філософського рівня.

Пантеїзм Фічіно і його містична спрямованість. Бог і світ: всеосяжність і всемісткість світу в Богові. Бог – постійна динамічність, активність. Постійні прояви Бога в динамічних силах.

Ідея універсальної релігії. Усі релігії і релігійні вчення – прояви загальної релігії. Вродженість ідеї Бога – онтологічна основа універсальної релігії. Походження всього сущого від єдиного, досконалого буття – Бога. Бог – основа одного світу, однієї релігії.

Фічіно про історичну генезу релігії: від найдавніших форм – аж до християнства. Християнство – продовження і удосконалення античності. Християнство – найвище законодавство в етиці.

Фічіно про світову ієрархію. Душа – основа єдності усіх ланок світової ієрархії, їхній рушій.

Вчення Фічіно про людину. Перше (і вище) місце людини в гармонійній ієрархії світу. Самоудосконалення людини і її піднесення до найвищого єства – Бога. Прагнення до свободи – один з найважливіших елементів діяльності людини. Філософські знання – духовна основа діяльності законодавців і правителів. Ідеал правителя-філософа.

Джованні Піко делла Мірандола (1463-1495) – найвидатніший діяч гуртка Фічіно. Твір – “Висновки філософії, кабалістики і теології”.

Еклектичний характер платонізму Мірандоли. Знайомство з падуанським аверроїзмом, паризьким і оксфордським номіналізмом, східною філософією, містикою і кабалістикою.

Пантеїстичне розуміння світу. Ієрархічна будова світу: ангельська, небесна і елементарна сфера. Заперечення тези “творення світу із нічого”. Основа світу – вище нетілесне начало, “хаос”. Творчість Бога – упорядкування хаосу. Суперечність світу: світ – поза Богом і Божественність появи світу. Постійна присутність Бога в природі. Бог – завершення світу. Краса світу – в гармонії.

Полеміка з “пророчою астрологією”. Мірандола про вивчення природи, про причини руху небесних тіл. Погляди Мірандоли на “природну магію”, на її роль у практичному вивченні природних сил та створенні “дивних речей”. Погляди Мірандоли на людину. Заперечення фатуму: доля людини – наслідок її природної вільної діяльності. Заперечення зв'язку долі людини з сукупністю зірок. Людина – особливий мікрокосм (“про гідність людини”). Людина – творець свого щастя. Звеличення людини. Виняткове і невід’ємне право людини – свобода. Свобода волі і вільний вибір – природна основа буття

людин. Антропологічна суть гуманізму Мірандоли. Антропоцентризм поглядів Мірандоли.

2. Арістотелізм Ренесансу

Визнання філософії Арістотеля та її пристосування до потреб церкви. Критика схоластизованого Арістотеля в епоху Ренесансу як головного вчителя схоластики.

Зростання інтересу до античного Арістотеля. Критика томізму. Дві полемічні школи арістотелізму в епоху Ренесансу: олександристи (Болонія) і аверроїсти (Падуя).

Аверроїстський арістотелізм у Болонському університеті в кінці XV ст. Близькість аверроїстського арістотелізму до філософії античного Арістотеля. Критика арістотелівського томізму, очищення вчення Арістотеля від схоластичних нашарувань. Захист учення Арістотеля. Впровадження ідей арістотелівської філософії у розвиток ренесансного світобачення. Дискусії з олександристами навколо ідей безсмертності і смертності душі. Вчення аверроїстів про Нус, його безсмертність і нематеріальність. Участь Нус у мисленні. Ренесансний арістотелізм і томізм – філософські світогляди, падіння “схоластичного” Арістотеля і утвердження античного. Примирення і компроміс між аверроїстами і олександристами. Твердість і рішучість олександристів, їхні успіхи і досягнення.

П'єтро Помпонаці (1462-1525) – прихильник олександристів; обстоювання вчення Арістотеля. Нова філософія у середньовічній формі. Твори: “Про безсмертя душі”, “Про причини явищ природи”, “Про долю, свободу волі, призначення і Боже передбачення”.

Помпонаці про незалежність філософії від теології. Істина – результат раціонального пізнання. Місія релігії – виховання народу.

Помпонаці про раціональне пояснення явищ природи, про пізнання всезагальних природних закономірностей, принципу причинності, вічного закону руху. Поняття детермінізму і вічності круговороту руху (рух по колу).

Пізнання як єдність чуттєвості і раціонального мислення. Залежність ідей (узагальнень) від чуттєвих сприйнять: “немає нічого у нашому розумі, чого б спочатку не було у відчуттях”. Різниця між людиною і твариною: абстрактне мислення в людини, чуттєвість та інстинктивність у тварини.

Помпонаці про матеріальність душі і її смертність. Безсмертя душі – результат віри, а не раціональних доказів. Безсмертя людини – у створенні загальних ідей, в осягненні щастя і блаженства на основі раціонального мислення як мети роду людського. Безсмертя людини – родове поняття.

Етика Помпонаці – антропологічна, світська. Моральність людського життя в земних умовах.

Ідея загальної необхідності як фатум, доля. Випадковість як прояв загальної необхідності. Відношення “причина – наслідок” – основа поведінки людини. Свобода волі і свобода вибору людини не абсолютна: її здійснення пов’язане з об’єктивним середовищем і власною природою. Поняття Божественного призначення і особиста відповідальність індивідуума: Бог – абсолютна причина всього суцього (і людини). Роздуми Помпонаці про можливу відповідальність Бога за гріхи і зло у світі, за всі дії людини.

Теодицея Бога. Бог позбавлений свободи волі. Внутрішня упорядкованість і детермінованість діяльності Бога. Діяльність Бога – природна необхідність. Природна необхідність дії Бога і звільнення його від відповідальності за зло. Добро і зло – необхідність. Боротьба добра і зла – необхідна гармонія світу. Постійне подолання зла і постійне утвердження добра. Ототожнення Бога з фатумом, природною необхідністю – наближення до пантеїзму.

Симоне Порціо (1496-1554) – представник ренесансного аристотелізму. Твори: “Про начала природних речей”, “Роздуми про людський розум”.

Про єдність субстанції, єдність та одночасність актуальності та потенціальності матерії. Форма і матерія, їхня єдність. Єдність форми і матерії, потенції і акту в людському розумі. Розум як творіння природи.

Андреал Цезальпіно (1519-1603) – природодослідник, лікар, систематизатор рослин. Твір – “Перепатетичні питання”. Про акт і потенцію матерії. Заперечення розуміння матерії як “несущої” і принципу творення з нічого. Матерія – первинна, субстанція всіх речей.

Прихильники і продовжувачі вчення Помпонаці: *Жакоб Забарелла* з Падуї (1532-1589), *Луціліо Ваміні* (1585-1619) та ін. Гуманістичне спрямування філософії падуанських мислителів.

Протидія ренесансним аристотелікам з боку церкви, схоластів і богословів. Засудження аристотеліків.

III. Натурфілософія Ренесансу

Досягнення гуманізму, ренесансного платонізму, ренесансного аристотелізму як філософська основа вивчення природи і її законів, пізнання людиною самої себе.

1. Нове природознавство

Розвиток природознавства. Переоцінка старих традицій. Нові відкриття. Заперечення схоластичних філософських і методологічних основ науки. Досвід, дослідження природи, логіка, експериментальний метод дослідження. Математика і математизація науки.

Леонардо да Вінчі (1452-1519) – художник, учений, винахідник, мислитель.

Основоположна засада дослідження – досвід, розум, математика як метод. Об'єкт пізнання – природа. Шлях пізнання – чуттєві сприйняття, розум і досвід. Розробка наукового методу. Досвід, розум (логіка) і математика – основа побудови наукової системи. Проблема істини і істинної науки.

Завдання науки – побудова цілісної картини світу. Леонардо про причинно-наслідкові зв'язки, необхідність і закони природи.

Леонардо про Бога. Особливий статус законів і необхідності у поєднанні з Богом. Бог – гарант законів і необхідності природних рухів. Бог як перший рушій.

Місце людини в картині світу. Про душу і тіло, їхній зв'язок. “Подвійність” людини: людина як “земний бог” і людина як нікчемність.

Винахідницькі досягнення Леонардо да Вінчі. Значний спадок у галузі астрономії, математики, геології, анатомії, лінгвістики.

Микола Коперник (1473-1543) – астроном, математик.

Роль ідей Арістарха Самоського, Філолая, Геракліда Понтійського, піфагорійців, філософії флорентійського неоплатонізму у становленні та розвитку світобачення Коперника.

Суть геліоцентризму Коперника. Основні засади геліоцентризму Коперника. Проблема геліоцентризму і Всесвіт. Проблема руху і причини руху. Філософські висновки із вчення Коперника. Досягнення і обмеженість учення Коперника, його значення для дальшого розвитку науки.

Йоганн Кеплер (1571-1630) – астроном, математик. Теорія Кеплера про закони руху планет та її значення для сучасності. Докази нерівномірності руху небесних тіл. Рух планет по еліпсах. Кеплер і Ньютон.

Дослідження Кеплера у галузі оптики і поширення звуку (“гармоніка”). Математичні основи досліджень Кеплера. Значення вчення Кеплера для розвитку філософії.

Галілео Галілей (1564-1642) – визначний учений. Твори: “Діалоги про дві найважливіші системи світу, птоlemeївську і коперниківську”, “Розмови та математичні докази, що стосуються двох нових галузей науки, які відносяться до механіки і місцевого руху”.

Створення нового природознавства, механіки земних мас. Методологічний принцип наукового пізнання: відчуття – розум – досвід. Експериментальні дослідження Галілео Галілея: спостереження Місяця, Сонця, Юпітера, Венери, Молочного Шляху. Нові дані про геліоцентризм. Реакція церкви.

Відкриття Галілея і їх значення для розвитку науки і філософії. Вчення про рух і заперечення аристотелівської фізики. Відкриття закону інерції, закону рівномірно прискороного руху, принципу відносності та інше.

Галілей про роль математики в науковому пізнанні. Кількісний метод: вимірність природних процесів, встановлення їхніх законів (часових і просторових відношень). Пізнання гармонії світу шляхом відкриття і вивчення універсальної динамічності світу математичними та геометричними способами. Аналіз і синтез, індукція і дедукція в науковому пізнанні.

Матерія – реальне буття. Заперечення поглядів на матерію як “можливість буття”. Вічність і нескінченність світу і матерії. Погляди Галілея на атоми як незмінні частинки матерії. Властивості матерії – вимірні і кількісні. Рух матерії – універсальний механічний рух.

Заперечення авторитетів: єдина основа науки – досвід, розум. Істина – в книзі мудрості, в природі, у Всесвіті. Заперечення схоластичних поглядів на світ. Істина – це результат нескінченного процесу пізнання: органічне поєднання спостережень, досвіду, експерименту з математичним аналізом як методом наукового пізнання. Дослідження природи – це пізнання величини, форми, кількісних вимірів і руху матеріальних тіл. Галілей про якість матеріальних тіл.

Новаторство Галілея. Історична доля ученого.

2. Філософія природи

Останній період розвитку середньовічної філософії – ренесансна філософія природи. Італійська філософія природи. Досягнення науки і розвиток філософії.

Микола Кузанський (1401-1464) – кардинал, філософ, учений. Твори: “Про передумови”, “Про прихованого Бога” та ін. Вплив на світогляд Кузанського ідей пантеїстичної містики Екгарта, пантеїзму шартрських платоніків, Давида із Дінанта, вчення Платона і Прокла.

Теоцентризм у трактуванні співвідношення Бога і світу. Апофатичне богослов'я і катафатичне богослов'я. Перевага апофатичного богослов'я: Бог – нескінченний, абсолютний максимум, поєднання усіх протилежностей до нескінченності. Містичний пантеїзм Кузанського: мінімум і максимум. Утотоження максимуму (найбільшого) і мінімуму (найменшого) в нескінченному Богові. Нескінченне розгортання Бога у всесвіті

до індивідуального існування: індивідуалізація Бога, нескінченне розширення згорнутого Божественного максимуму в космосі. Розгортання людського мінімуму: наповнення людського ества Божественністю, абсолютне злиття Божественного і людського в Христі. Бог – максимум, речі світу і людина – мінімуми, їхня збіжність: “все у всьому”, “Бог у всіх речах, як і всі вони в Ньому”. Кузанський про Всесвіт як про чуттєво-мінливого Бога.

Об’єкт пізнання – пантеїстичний Бог: Бог і чуттєвий світ в єдності. “Розгорнутий” Бог як світ речей, предмет розуму, “згорнутий” Бог – об’єкт віри.

Концепція “de docta ignorantia” (“про вчене незнання”): пізнання речей (“розгорнутого” Бога) за допомогою чуттів, розсудку, розуму, інтуїції. Продукт “ученого незнання” – збіг протилежностей у нескінченній єдності “максимуму” (Бога), злиття нескінченного і скінченного, максимуму і мінімуму, суб’єкта і об’єкта.

Номіналізм Кузанського, заперечення існування універсалій поза речами, визнання буття одиничного й індивідуального. Пізнання від одиничного до загального. “De docta ignorantia” – нескінченний процес пізнання тайн світу: постійне долання незнання знанням.

Кузанський про роль математики в пізнанні світу. Математичні знаки – символи невидимого світу, “зразки речей”. Вплив піфагореїзму. “Збіг протилежностей” і математика.

Зв’язок космології Кузанського з онтологією. Земля – рухома, рух Землі навколо своєї осі. Рух будь-якої частини неба. Брак центру світу: центр всюди і ніде. Нескінченність Всесвіту. Заперечення принципової різниці між земним світом і небесними емпіреями. Шлях до геліоцентризму.

Роль Миколи Кузанського в розвитку філософії і науки.

Парацельс (Теофраст Бомбаст із Гогенгейма, 1493-1541) – лікар, учений, “чудотворець”.

Новаторство Парацельса в галузі науки та медицини. Парацельс про активну духовну життєву силу – архей як ключ до природи. Ідея взаємозв’язку всіх речей. Медицина – головна універсальна наука. Теологія і філософія, астрологія і алхімія – джерело і опора медицини.

Заперечення закостенілих традицій і середньовічних авторитетів, традиційного мислення. Роль досвіду в розвитку науки і медицини. Створення нової дисципліни – медичної хімії, або ятрохімії.

Заслуги Парацельса в науці і медицині середніх віків.

Бернардіно Телезіо (1509-1583) – представник італійської філософії. Твір – “Про суть речей, згідно з їхніми власними принципами”.

Протиставлення творчості Телезіо офіційній схоластиці. Емпіричне і експериментальне дослідження природи. Вільнодумство Телезіо. Діяльність Телезіо в Козентійській академії.

Вихідна позиція натурфілософії Телезіо – вчення про матерію. Матерія – вічна і незмінна, однорідна і без'якісна. Заперечення вчення Арістотеля про чотири елементи речей у земному світі. Незмінність величини світу і маси тілесної речовини. Заперечення вчення атомістів про абсолютну порожнечу: простір – заповнений матерією. Тотожність простору у всіх його частинах. Зближення предметів – наслідок дій окремих сил. Заперечення вчення Арістотеля про загальну тенденцію заповнення порожнечі, про страх перед порожнечею.

Вічність, нерухомість, пасивність матерії. Джерело руху і змін – боротьба двох принципів: тепла і холоду. Боротьба тепла і холоду за матерію. Особливості руху. Заперечення арістотелівського і схоластичного вчення про перший рушій. Протиставлення схоластиці діалектичних поглядів.

Космологічні погляди Телезіо. Конструювання природи з матерії і двох активних начал (сил). Боротьба Сонця (тепла) і Землі (холоду), підмісячного і надмісячного світів. Критика поглядів Арістотеля на фізичний світ. Бог – творець світу без подальшого втручання у його розвиток. Звільнення філософії від теології.

Вчення Телезіо про людину. Тілесність людини. “Дух” (spiritus) – принцип існування людини. “Дух” – тонка, тепла, рухома, чуттєва речовина, ”духовна матерія”. Залежність дії “духовної матерії” від насиченості її тепловим началом. Вмирання духу разом з тілом.

Визнання нетлінної і безсмертної душі (окрім “духовної матерії”). Бог – творець душі. Бог і душа – об’єкт віри, а не знання.

Теорія пізнання Телезіо. Вилучення Бога із сфери пізнання. Бог – об’єкт віри, природа – об’єкт філософського і наукового дослідження. Чуттєві сприйняття – вихідна основа пізнання. Функція “духовної матерії” в пізнанні. Роль світла у сприйнятті “духовною матерією” речей. Пам’ять “духовної матерії”: зберігання і відтворення сприйнятого. Дані пам’яті “духовної матерії” – основа діяльності інтелекту. Пізнання – рух від відчуттів до понять, від окремого – до загального.

Етичні погляди Телезіо. Природне прагнення людини до самозбереження – основа етичних поглядів Телезіо. Індивідуалістична етика Телезіо. Людське спілкування, співжиття і солідарність – чинники захисту індивіда від небезпеки, самозахисту. Гуманність – вище добродійство.

Значення вчення Телезіо для розвитку філософії і науки.

Джордано Бруно (1548-1600) – гуманіст, пантеїст, філософ. Життєвий шлях. Твори: “Сто шістдесят статей проти математиків і філософів”, “Про причину, принцип і єдине”, “Про нескінченність, Всесвіт і світи” та інші.

Розвиток Джордано Бруно ідей італійського гуманізму в дусі Флорентійської академії. Вільнодумство Джордано в дусі аверроїзму і неоплатонізму. Вплив на погляди Бруно ідей Миколи Коперника, Миколи Кузанського, Бернардіно Телезіо.

Пантеїзм Бруно. Вічність, нескінченність, динамічна єдність світу. Праоснова всього сущого – Єдине, нерозгорнута матерія. “Світова душа” – основа єдності світу. “Світова душа” – загальний розум, внутрішня дія матерії. Заперечення схоластичних поглядів на матерію як “чисту” можливість і аристотелівського розуміння матерії як пасивної потенції. Матерія – активний творчий принцип. Панпсихічний характер філософії природи Бруно.

Матерія – Єдине і в бутті, і в реальності речей, природи, Всесвіту. Збіг в Єдиному одного і численного, мінімуму і максимуму як протилежностей. Суперечливість єдності: стійкого – нестійкого, рухомого – нерухомого, скінченного – нескінченного, одиничного – численного в Єдиному.

Космологічні погляди Бруно. Світ – Єдине, Єдине – множина (численність) самостійних одиниць. Космос – структура з дискретних частин-атомів у їх неперервній нескінченності. Вчення про мінімуми і максимуми – основа атомізму Бруно: фізичний мінімум – атом, математичний мінімум – точка, філософський (метафізичний) мінімум – монада, максимум – Космос. Пантеїстичне ототожнення руху і матерії, природи і “світової душі” (Бога). Теза про нескінченність космосу. Всесвіт – рівночасно порожня і наповнена нескінченність. Космос – всебуття, вічний і нестворений Бог. Геліоцентризм і наукові висновки Бруно. Незчисленність світів, нескінченність їх виникнення і зникнення. Можливість життя в інших світах.

Теорія пізнання Бруно. Основоположна ідея теорії пізнання: людська душа – прояв єдиної всесвітньої (космічної) душі, невіддільної від матерії. Роль руки і праці у розвитку розуму. Передумова пізнання – сумнів, скепсис. Ступені пізнання: чуттєве сприйняття, відчуття (sensus), розсудок (ratio), розум (intellectus), дух (animus). Нескінченність пізнання, нескінченність предмета пізнання. Осягнення наукової істини – у можливостях філософії, а не теології. Пізнання – розкриття таємниць природи.

Етичне вчення Бруно. Єдине – це добро. Істинний критерій моральності – діяльність, земні цілі людей. Заперечення аскетизму, пасивного гедонізму.

IV. Протестантський рух

1. Реформація

Реформаційний рух у XV-XVI ст. Реформація як міжнародний рух. Протестантські церкви. Ренесанс і Реформація – два шляхи подолання схоластики, їхні відмінності та особливості. Англійський реформатор **Вікліф** і його послідовники.

Боротьба за оновлення церкви, проти абсолютної папської влади. Соціальна і гуманістична спрямованість реформаційного руху. Вплив ренесансних ідей на Реформацію, зв'язок Ренесансу і Реформації.

Ян Гус (1371-1415) – чеський реформатор. Перші виступи Реформації – в Чехії. Соціальні, національні та релігійні мотиви реформаційного руху в Чехії. Виступ проти абсолютної влади Папи. Ян Гус про несуперечність Святого Письма і розуму. Захист права особи на свободу.

Мартин Гуска і Петр Хельчицький – продовжувачі справи Яна Гуса.

Мартін Лютер (1483-1546) – засновник німецького протестантизму. Виступ проти католицької церкви як єдиного посередника між Богом і людиною: справа спасіння в руках кожної людини. Вина і гріх – наслідок дії людини. Відповідальність людини перед Богом (молитва і спокута). Безпосередня віра у Святе Письмо, в Слово Боже – шлях до спасіння. Вчення Лютера – євангельське.

Учення про предестинацію. Призначення Богом людей до спасіння: неминучість віри кожної людини в Бога. Залежність спасіння людини від її чистоти віри як “Божого дару”, а не від церковних таємниць, обрядів і пожертвувань на користь церкви. Одкровення, Слово Боже – антипод раціоналізму. Раціоналізм – “діва чортова”. Негативне ставлення Лютера до філософії: Слово і розум, теологія і філософія – відмінні, недопустимість їхнього змішування. Заперечення філософії Арістотеля.

Світ – це доля гріха і страждань. Спасіння в Богові. Держава – гріховне знаряддя земного світу. Світська несправедливість – незнищувальна. Терпіння і підкорення їй – єдиний шлях до спасіння. Підпорядкування християн владі.

Пилип Меланхтон (1497-1560) – сподвижник Лютера. Меланхтон про повернення до старих, схоластичних традицій, визнання вчення Арістотеля як опори протестантизму. Філософія – служанка теології. Зникнення первісного бунтарського піднесення лютеранства, його містичної сили. Пожвавлення схоластичних традицій.

Поширення лютеранства (XVI ст.) в Австрії, Скандинавських країнах, Прибалтиці, Польщі, Угорщині, Франції. Виникнення нових напрямів Реформації: цвингліанства і кальвінізму в Швейцарії.

Ульріх Цвінглі (1484-1531) – реформатор церкви. Вимоги: скасування статусу священиків як окремого стану, передача церковного майна державі, ліквідація церковних обрядів.

Жан Кальвін (1509-1564) – реформатор. Земне життя – шлях до спасіння. Кальвін про поміркованість життя. Вчення Кальвіна про предестинацію: визначення Богом спасіння і неспасіння людей. Кальвін і середньовічна містика.

Томас Мюнцер (1490-1525) – реформатор, захисник містичного пантеїзму. Відхід від лютеранства як обмеженого вчення. Ідеї Божої влади на землі як фундамент соціальної рівності. Утопічний християнський соціалізм Мюнцера.

Пантеїзм Мюнцера: Бог – всюдисущий у своїх творіннях, всеосяжність у Божому естві всього сущого (створеного). Бог – не даність, а процес (Божа воля у всьому). Христос – не історична особа, а втілення і виявлення у вірі (Христос як віра, Христос у вірі). Роль Христа як спасителя у вірі, а не в церкві. Внутрішньопережита воля Бога – основа влади бога на землі і підпорядкування особистих інтересів – інтересам спільності (утопічний соціалізм).

Якоб Беме (1575-1624) – містик. Відхід від відомих філософських учень.

Теоцентризм Беме. Німецький містичний пантеїзм – основа теоцентризму Беме. Бог – найвища єдність, сутність, початок і кінець усіх речей. Творіння світу – саморозкриття Бога. Беме про саморозкриття Бога в його перетворенні в природу. Трійця – вияв саморозкриття Бога. “Триєдність” – розвиток від позитивних через негативне до примирення в Єдиному. Заперечення самопізнання Бога. Безпосереднє існування Бога – в речах, у людині і природі – центральні ідея філософсько-теологічного вчення Беме. Суть пантеїзму Беме: Бог не тільки в природі, а й над нею та поза нею, природа замкнута в Богові.

Суперечливість природи та речей: сіяння сонця на фоні темноти, добро і зло – взаємозалежні, зло – передумова свободи. Суперечності – принцип руху і розвитку в природі. Принцип – “мука матерії” (Qual). Суперечності, боротьба суперечностей – джерело розвитку, переходу від Бога до природи. Суперечливість людини. Людина – “мікрокосм” і “малий бог”: суперечливість світового і Божественного в людині. Людина – єдність добра і зла, Божественного і природного, духовного і тілесного.

Містицизм Беме і його вплив на майбутній розвиток духовного життя. Звинувачення Беме в єресі.

2. **Контрреформація**

Контрреформація і боротьба проти протестантизму. Орден єзуїтів (1534) і його боротьба проти протестантів. Пожвавлення схоластичної філософії, томізму. Роль домініканів і єзуїтів в розвитку контрреформації.

Франціск Суарес (1548-1617) – іспанський консервативний філософ томістського напрямку, єзуїт.

Спроба Суареса відновити середньовічну схоластику. Вимога визнання більшої самостійності філософії проти теології. Перегляд філософської системи Аквіната відповідно до вимог часу.

Суарес про буття: вічність Божественного буття, скінченність матеріального буття. Джерело скінченного буття – вічне буття. Логічний постулат про існування першопричини і цілі всього суцього – Бога.

Завдання філософії – розкриття суті протиставлення скінченного і нескінченного, доказування істинного буття як вічного Божественного, розумності скінченного буття як плоду вічного буття – Бога.

Онтологічне вчення Суареса. Конкретне, індивідуальне буття як плід Божественного розуму. Акт і потенція – два аспекти однієї і тієї ж речі, а не дві реальності. Матерія – актуальне буття. Рівноцінності матерії і форми. Сутність (essentia) та існування (existentia) – основа індивідуалізації речей.

Суарес про пізнання. Об'єкт пізнання – конкретні речі. Роль розуму, логічного мислення у пізнанні. Універсалії – наслідок пізнання (узагальнення) одиничних речей.

Повернення від суаризму до томізму.

Список літератури

1. Абеляр Пьер. История моих бедствий. М., 1959.
2. Абу Хамид аль-Газали. Воскрешение наук о Боге. М., 1980.
3. Аверинцев С.С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977.
4. Аврелий Августин. Сповідь.
5. Аль-Фараби. Философские трактаты. Алма-Ата, 1972.
6. Антология мировой философии. К., 1991. Т.1. Ч.1.

7. Антология мировой философии. М., 1969.
8. Антология мировой философии. М., 1970.
9. Баткин Л.М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. М., 1978.
10. Біблія. Книга Святого Письма Старого і Нового Заповіту. М., 1988.
11. Болтаев М.Н. Абу али Ибн-Сина – великий мыслитель, ученый энциклопедист средневекового Востока. Ташкент, 1980.
12. Бруно Дж. Диалоги. М., 1949.
13. Бруно Дж. О героическом Энтузиазме. М., 1953.
14. Быховский Б.Э. Сигер Брабантский. М., 1979.
15. Виппер Р.Ю. Рим и раннее христианство. М., 1954.
16. Вступ до філософії. К.: Вища шк., 1999.
17. Гарен Э. Проблемы итальянского Возрождения. М., 1986.
18. Герман Лей. Очерк истории средневекового материализма. М., 1962.
19. Горфункель А.Х. Гуманизм и натурфилософия итальянского Возрождения. М., 1977.
20. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. М., 1980.
21. Гребенников Е.А. Николай Коперник. М., 1982.
22. Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана VII-XII вв. М., 1960.
23. Григорян С.Н. Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока. М., 1965.
24. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. М., 1972.
25. Гусев В.А. Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст. К., 1992.
26. Данте. Божественная комедия. М., 1967.
27. Ибн-Сина. Избранные философские произведения. М., 1980.
28. Ибн-Туфейль. Повесть о Хайе ибн Янзане. М., 1978.
29. Из истории культуры средних веков и Возрождения. М., 1976.
30. Из произведений Фомы Аквинского. Приложение. – Боргош Юзеф. Фома Аквинский. М., 1975.
31. Из философского наследия народов Ближнего и Среднего Востока. М., 1961.
32. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. М., 1961.
33. История философии в кратком изложении. М., 1991.
34. Коперник Н. О вращении небесных сфер. М., 1964.
35. Коплстон Фредерік Чарльз. Історія середньовічної філософії. М., 1997.
36. Кузанский Николай. Сочинения: В 2 т. М., 1980.
37. Кузнецов В.Г. Идеи и образы Возрождения. М., 1979.

38. Культура эпохи Возрождения// Сб. научн. Трудов. М., 1986.
39. Курантов А.П. Стяжкин Н.И. Уильям Оккам. М., 1978.
40. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. М., 1978.
41. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии, 1979.
42. Медведев И.П. Византийский гуманизм. Л., 1976.
43. Мессорі Вітторіо. Гіпотези про Ісуса. Львів, "Свічадо", 1998.
44. Монтень Мишель. Опыты: В 3 кн. М., 1979-1980.
45. Рассел Бертран. Історія західної філософії. К., 1995.
46. Ревякина Н.В. Проблемы человека в итальянском гуманизме второй половины XIV – первой половины XV в. М., 1977.
47. Роттердамский Эразм. Философские произведения. М., 1986.
48. Роттердамський Еразм. Похвала Глупоти. Домашні бесіди. К., 1993.
49. Рутенбург В.И. Титаны Возрождения. Л., 1976.
50. Сагадеев А.В. Ибн-Рушд. М., 1966.
51. Соколов В.В. Европейская философия XV-XV вв. М., 1984.
52. Соколов В.В. Очерки философии эпохи Возрождения. М., 1962.
53. Соколов В.В. Средневековая философия. М., 1979.
54. Соловьев. История средневековой философии. М., 1979.
55. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения.
56. Тажуризина З.А. Философия Николая Кузанского. М., 1972.
57. Татаркевич Владислав. Історія філософії. Львів: Свічадо, 1997. Т.1.
58. Татаркевич Владислав. Історія філософії. Львів: Свічадо, 1999. Т.2.
59. Творения К.С.Ф. Тертулиана. Ч.1. Апологетические сочинения. К., 1910.
60. Хайруллаев М. Фараби. Эпоха и учение. Ташкент, 1975.
61. Чалоян В.К. Восток – Запад. М., 1968.
62. Чанышев А.И. Курс лекций по древней и средневековой философии. М., 1991.
63. Черстон Г.К. Вечный человек. М., 1991.
64. Шевкина Г.В. Сигер Брабантский и парижские аверроисты XIII в. М., 1972.
65. Штекл Альберт. История средневековой философии. С.-Пб, 1996.
66. Historia filozofii średniowiecznej. Warszawa, 1979.
67. Legwich Yan. Historia filozofii starożytnej. Warszawa, 1986.